

הרבנות בישראל

חזון, תפקידים ואתגרים

בית המדרש 'למען דעת'

רפאל קרויזר

תוכן

3.....	הקדמה
4.....	פרק א'
4.....	בדין חובת מינוי רב
6.....	דברי רבותינו האחרונים בחובת מינוי רב
8.....	פרק ב'
8.....	תפקיד הרב על פי התורה
12.....	חובת הדרשה ולימוד תורה
14.....	חובת תוכחה
16.....	דאגה לעניי העיר
18.....	רב כפרנס
20.....	מרא דאתרא
21.....	שחיטה וכשרות
25.....	דרישות מתפקיד הרב בדברי רבותינו האחרונים
29.....	פרק ג'
29.....	גדלות תורנית
33.....	שפה רהוטה
35.....	יראת שמים
37.....	דבריו נשמעים
39.....	שימוש תלמידי חכמים
41.....	רוח הבריות נוחה הימנו
44.....	ידע נוסף הנדרש מן הרב
48.....	גיל הרבנים
49.....	סיכום

אין צורך להכביר במילים על חשיבותו העצומה של תפקיד הרבנות. מיום היותנו לעם הילכו הרבנים ראשי העם ומנהיגיו לפני המחנה, על פיהם ובעצתם התנהלו חיי היהדות באומתנו. הרב בקהילתו אחראי על דברים שבקדושה מפסיקת הלכות והוראת הוראות ועד חינוך וחזקת רוח היהדות. לא זאת בלבד אלא הרב מסייע ליחיד ולציבור, נושא על שכמו את משאם ודואג לרווחת הכלל.

למרות חשיבותו העצומה ומשקלו הרב של תפקיד הרבנות, הרי שענייניו לא נידונו באופן מיוחד בדברי הפוסקים וקשה למצוא משנה שלמה וערוכה בסוגיה זו ולא ייוחד לה אפילו סימן אחד בשולחן ערוך. שאלות רבות וכבדות משקל תלויות בגדרי הלכות אלו, הן שאלות הנוגעות להלכות ציבור ויחסיו של הרב מול גורמי השלטון השונים והן בהלכות מינויו של הרב, חובותיו ודרכי סילוקו מתפקידו בשעת הצורך.

במאמר זה לא נעסוק במפורט בדרכי המינוי של הרבנים אלא נבחן את תפקידי הרב וחובותיו והתנאים למינויו לרב. שאלות אלו נוגעות לא רק לתפקידו בפועל של הרב, אלא אף משליכות על דרך הבנתם של הרבנים את מחויבותיהם ומשפיעות על הכשרתם לתפקיד הרב.

הפרק הראשון של מאמר זה יעסוק בחשיבות תפקיד הרב ובחובת מינויו. הפרק השני ידון בתפקידי הרב השונים ומהם חובותיו של הרב כלפי קהילתו והפרק השלישי יעסוק בדרישות השונות הנדרשות מן הרב ובתנאים והגבלות על מינוי רב.

1. נצטוונו בתורה² "שִׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפָּט צֶדֶק" ופשטות דברי הכתוב מדבר על הדיינים הממונים לשפוט בין איש ובין אחיו בדברי ריבות וכן פירש רש"י שם³.

אמנם מצאנו ברבותינו הראשונים שהרחיבו עניינה של המצווה שאינה עוסקת אך ורק בשופטים במובנם הצר אלא שהתורה בציוויה להעמדת השופטים ומינויים מדברת על כלל מעמידי הדת. וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות "והמצוה הקע"ו היא שצונו למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה על כרחם ויצוו לעשות הטוב ויזהירו מן הרע ויעמידו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצות התורה ואזהרותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש"⁴.

והוסיף בספר החינוך⁵ וכתב "ויש לנו ללמוד מזה שאף על פי שאין לנו היום בעוונותינו סמוכים, שיש לכל קהל וקהל שבכל מקום למנות ביניהם קצת מן הטובים שבהם שיהיה להם כח על כולם להכריחם בכל מיני הכרח שיראה בעיניהם בממון או אפילו בגוף על עשית מצוות התורה ולמנוע מקרבם כל דבר מגונה וכל הדומה לו. ואל הממונים גם כן ראוי לישר דרכם ולהכשיר מעשיהם ויסירו חרפת העם מעליהם פן יענו אותם על מוסרם שיטלו קורה מבין עיניהם. וישתדלו תמיד בתועלת חבריהם הסמוכים עליהם ללמדם דרך האמת ולתת שלום בכל כחם ביניהם, ויטשו ויניחו וישכיחו מלבם כל תענוגיהם, ועל זה ישיתו לבם ובו יהיה רוב

¹ ראוי להקדים הערה כללית למאמר זה, כי אין בכוונתנו כאן להיכנס להגדרת מושג הרבנות והבחנות שונות בין רב לדיין ובין שופט כהן ובניא במקרא. כוונתנו כאן אינה אלא לשרטט בקווים כלליים את תפקודי הרב ודרישות התורה מן הרב מתוך מהותן של דברים ולהיות למראה מקום בסוגיה חשובה זו. וראה עוד לקמן הערה 16.

² דברים פרק טז פסוק י"ח

³ ובפירוש הספורנו משמע שהפסוק מדבר על כל חלקי ההנהגה של העם "אחר המצות לההמון צוה עניני מנהיגיו והם המלכים והשופטים והכהנים והנביאים אשר בתקונם יתוקן ענין ההמון ובקלקולם יקולקל כמו שהעיר הנביא באמרו שריה בקרבה אריות שואגים שופטיה זאבי ערב לא גרמו לבקר נביאיה פוחזים אנשי בוגדות כהניה חללו קדש חמסו תורה:"

עוד נימוקים לפירוש מרחיב בציווי מינוי השופטים ראה בתחילת מאמרו של הרב יחיאל יעקב ווינברג, הרבנות בישראל תפקידיה וסמכויותיה, בתוך, ברכה למנחם, ס. לואיס תשט"ו, עמ' 217

⁴ וכן כתב בספר החינוך מצוה תצא "למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה בעל כרחם, ויצוו בראוי לעשות וימנעו הדברים המגונים, ויקיימו הגדרים על העובר עד שלא יהיו מצוות התורה ומניעותיה צריכות לאמונת כל איש ואיש." ועיין עוד בלשונם של הרמב"ם פרק א' מהלכות סנהדרין הלכה א' "מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר שופטים ושוטרים תתן לך בכל שערך, שופטים אלו הדיינים הקבועין בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם, שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינים המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות וכל מעשיהם ע"פ הדיינים וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודין אותו כפי רשעו." ומבואר ברמב"ם שזהו מכלל ציווי העמדת שוטרים שמביאים כל מעוות אל בית הדין.

⁵ מצוה תצ"א

מחשבותם ועסקיהם, ויתקיים בהם מקרא שכתוב [דניאל י"ב, ג'] והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד."

נמצא אם כן שחלק ממצוות מינוי השופטים המוטלת על הציבור הוא למנות אנשים שיצוו לעשות הטוב ולסור מן הרע ויישירו דרכי הציבור.

לבד ממקור זה בחובת מינוי השופטים הכולל את חובת מינוי הרבנים, ישנו מקור נוסף לחובת מינוי הרבנים והוא בדברי הרמב"ם⁶ המדבר על חמשת הדברים הנועלים דרכי התשובה והאחרון שבהם הוא שונא את התוכחות וז"ל שם "שהתוכחה גורמת לתשובה שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו חוזר בתשובה כמו שכתוב בתורה זכור ואל תשכח, ממרים הייתם, ולא נתן ה' לכם לב, עם נבל ולא חכם, וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר הוי גוי חוטא, ידע שור קונוהו, מדעתי כי קשה אתה, וכן צוהו האל להוכיח לחטאים שנאמר קרא בגרון אל תחשוק, וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה, לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב להם שיהא מוכיח לרבים ומחזיר בתשובה"

מבואר בדברי הרמב"ם שלבד מן החיוב למנות שופטים יש חיוב מיוחד להעמיד 'חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב' להוכיח את הרבים ולגרום לחזרתם בתשובה.

מהרי"ט צהלון נשאל אם כופין בני העיר זה את זה על מינוי רב והאריך לבאר את נחיצות הרב לעיר ובתוך דבריו כתב מקור נוסף לחובת מינוי רב. ז"ל "וקרוב בעיני לומר, שכל עדה וקהל מישראל שאין ממנין עליהם חכם ונבון שיהיה חכם גדול כמו שכתב הרמב"ם זלה"ה, הרי הוא כעובר בלאו ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. ולזה כיון משה רבינו ע"ה להזהיר את ישראל שלא יהיו כצאן אשר אין להם רועה. צא ולמד מה שדמו חז"ל בקרא דכתיבי ולא יהיה כקרח וכו', אמרו בגמ' כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנאמר ולא יהיה כקרח וכו'. גם אנו נאמר, כל קהל ועדה מישראל שאין שוכרין ומביאין עליהם חכם ונבון שיהיה חכם גדול בחכמה ויראת חטא, הוה להו כעוברים בלאו ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. וזה פשוט ומבואר."

אם כן מצינו מספר מקורות מן התורה לחובה למנות רב הן כחלק ממערכת השפיטה והאחריות על הציבור והן מצד העמדת הדת⁸ וחיזוקם הרוחני של ישראל וכן כמנהיג ורועה המחוייב לרעות את צאן מרעיתו.

⁶ פרק ד' הלכה ב' מהלכות תשובה

⁷ שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קלג

⁸ בשו"ת חכם צבי (ליקוטי תשובות סימן קט"ז) כתב שרשאים אנשים להתאסף וללמוד ביניהם תורה ואף למנות אדם ללמדם ללא רשות מרב המקום, ובנו היעב"ץ הוסיף שם שכל זה דווקא אם יודעים ומבינים ואינם זקוקים בזה לרב אבל אם צריכים לאדם להעמידם על האמת מחויבים לקחת רב שילמדם. עיי"ש.

דברי רבותינו האחרונים בחובת מינוי רב

שאלה זו על גדר חובת מינוי הרב באה בדברי הפוסקים לגבי קהל שאין באפשרותם לשלם גם עבור רב וגם עבור שליח ציבור ונשאלה שאלה מי מהם קודם וכתב הרא"ש⁹ "ציבור שיש להם ליתן לרב או לשליח ציבור, איזה מהם קודם? אם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה ודינין, אין ספק תלמוד תורה קודם; ואם לאו, שליח צבור עדיף טפי, להוציא הרבים ידי חובתן." וכן פסק בשולחן ערוך¹⁰.

ויש לעיין בטעם הכרעה זו, שהרי שתי חובות ישנן על הציבור, חובת תפילה בציבור וחובת מינוי רב שיורה להם הדינים ואם כן שתלמוד תורה קודם, מה לי אם רב זה רב מובהק וגדול בתורה ובין אם אינו רב מובהק וגדול בתורה? ומהו הדין המיוחד שאמרו כאן לגדלותו בתורה?

ומדברי המשנה ברורה שם¹¹ משמע שהטעם משום שאין הרב יכול להורות להם דרך התורה, אבל באמת לא נאמר כאן שיעור מיוחד של גדלות בתורה כדי לדחות דין שליח ציבור אלא כל שיש רב הראוי להוראה הוא קודם לשליח ציבור.

ובחתם סופר בתשובותיו¹² הוכיח מדין קדימה בחובת מינוי רב למינוי שליח ציבור, שכופין את הציבור למנות להם רב קל וחומר מדין הכפייה המבואר בחושן משפט¹³ על מינוי שליח ציבור.

והוסיף המשנה ברורה בביאור הלכה שם וכתב "מכאן יש ללמוד גודל החיוב המוטל על כל עיר ועיר בישראל, למנות אלוף לראשם רב מורה הוראה אשר יורה להם במצות התורה ומשפטיה ולהודיעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון ולא יהיו כעורים המגששים באפלה, שהרי אפילו אם ע"י כך תהיה מצות התפלה נדחית לגמרי, גם בזה החיוב להעדיף רב מורה הוראה, וכ"ש אם יכולים אנשי העיר להתפלל לעצמם וכו'. ומזה ימלאו פחד ורתת ראשי עיירות בישראל שאין להם רב ומורה צדק בעירם, ועון גדול הוא, ואף על פי שיש שם שוחט ובודק, הלא צריכים הם למורה צדק אשר יורה להם בהלכות שבת ויום טוב ובהלכות פסח, ובהלכות נדה וטבילה במקוה, וכל שאר דיני תורתנו הקדושה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם,

⁹ שו"ת הרא"ש כלל ו' א'

¹⁰ אורח חיים סימן נ"ג סעיף כ"ד "צבור שצריכין לשכור רב ושליח ציבור ואין בידם כדי שכר שניהם, אם הוא רב מובהק וגדול בתורה ובקי בהוראה, הוא קודם. ואם לאו, ש"צ קודם."

¹¹ סימן נ"ג ס"ק ע"ב

¹² שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן ר"ו

¹³ סימן קס"ג

וסוף דבר שבלי הנהגת רב ומורה צדק ומנהיג בדרכי ה' בודאי שיבאו לידי חלול שבת ויו"ט ואכילת איסורים וחשש חמץ ועוד כמה איסורי כריתות ח"ו. עכת"ד.

הרב עובדיה יוסף בתשובתו¹⁴ משנת תשל"ח האריך בדבר חשיבות מינוי רב לעיר ירושלים וחובת הציבור לדאוג למינוי רב ראוי והביא מדברי האחרונים שמינוי רב קודם לפדיון שבויים משום שהוא פיקוח הנפשות.

נקודה חשובה שעולה בתשובתו של הרב עובדיה יוסף, היא בשאלת חובת מינוי רב לעיר כשישנם בעיר רבני שכונות. וכתב הרב עובדיה יוסף שאף על פי שכתב¹⁵ בשו"ת בית שלמה שבמקום שישנם תלמידי חכמים בעיר אין חובה למנות רב, מכל מקום לגבי מינוי רב עיר שהסמכות החוקית למתן תעודות כשרות נתונה בידי הרבנים המתמנים על פי החוק, חובה גמורה למנות רבנים ראויים לעמוד בפרץ ולהחזיר עטרה ליושנה בהרבצת תורה וכל המפריע לדבר זה הרי הוא כמונע את הרבים מעשיית מצוה ועונשו גדול.

לסיכום מצינו כמה מקורות מן התורה לחיוב מינוי רב עיר ולחשיבות הדבר¹⁶ הן כמורה הוראה ומיישר דרכי הציבור והן כמוכיח ומקרב לב העם לאביהם שבשמים ומדין תורה שכופין את הציבור על דבר זה¹⁷.

¹⁴ שו"ת יביע אומר חלק ז' יורה דעה סימן י"ח

¹⁵ יו"ד סימן י"ז

¹⁶ בקובץ אגרות חזון איש חלק א' עמ' צ"ז "ועם ישראל היה זקוק אל מוריהם מאוריהם ליהנות מזיו התורה ולשאול עצה ותושיה, וכל קהילת ישראל לא הייתה חברתם שלמה עד שיושיבו בקהלתם תלמיד חכם להיות להם לרב ומורה והשתדלו לסדר לו ענייניו ולהקנות לו מנוחה שלמה להגות בתורה בחפץ לב ובנפש שקטה" נראה מדבריו כי אין החברה מתוקנת עד שימנו עליהם רב.

¹⁷ וראה עוד כנ"ל בשו"ת משנה הלכות חלק י' סימן קס"ג

תפקידי הרב על פי התורה

א. לאחר שראינו את חשיבות תפקידו של רב וחובת מינויו של רב, עלינו לבחון מהם תפקידי הרב ומה מוטל על הרב בישראל לעשות כחלק מחובתו כלפי הציבור.

ראשית התבוננותנו בסוגיה זו תהיה בהגדרות תפקידו של משה הרב הראשון¹⁸, באמצעות שלוש פרשות עיקריות, האחת פרשת מינוי הדיינים בפרשת יתרו, השני בפרשת פנחס בבקשת משה מינוי מנהיג לישראל והשלישי בפרשת דברים.

בפרשת יתרו בתשובתו של משה ליתרו על השאלה 'מה אתה עושה לעם' משיב משה:

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לַחֲתָנוּ כִּי יָבֹא אֵלַי הָעָם לְדִרְשׁ אֱלֹהִים: כִּי יִהְיֶה לָהֶם דְּבַר בָּא אֵלַי וְשִׁפְטִי בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵּי הָאֱלֹהִים וְאֶת תּוֹרָתִי:¹⁹

¹⁸ בברכי יוסף בשו"ת יורה דעה סימן רמ"ב ס"ק ח' שיבח את המנהג של פיצול התפקידים בין דיינים המורים הוראות בדיני ממונות לרבנים המורים הוראות בהלכות איסור והיתר וכותב כי הוא מנהג ותיקין והוא מסייע במומחיות הדיינים והרבנים כי כל מעייניהם מוקדשים למקצוע התורה בו הם מורים. על חלוקת התפקידים בתורה בין כהן שופט ונביא ועל חלוקת תפקידי הרב והדיין ראה עוד מאמרו של יצחק ברנד, 'יורו משפטי' ליעקב', הכוהן החכם והרב כשופטים ומורי הוראה, בתוך רבנות: האתגר, ירושלים תשע"א, כרך ב' עמ' 537 – 598.

וראה עוד מאמרו של הרב עובדיה יוסף, בעניין הכשירות לרבנים ודיינים בזמננו, אור תורה תשמ"ז- ח שנה יח- יט (רגל רלו) ושם האריך לבאר שחשיבות אב"ד יתירה על חשיבותו של רב המורה הוראות באיסור והיתר. מעניין לציין לתגובתו של החתם סופר כנגד דבריו של מהר"ץ חיות בספרו תורת הנביאים על הקשר בין כהנים ומלמדי תורה. שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן רח

'נחזור לדברי מעלתו בספרו שם א' ע"ב ז"ל, והיוצא לנו מכתבי הקודש גם כן דרך להכנה והלוי הדין והוראה מסורה ועליהם החובה מוטלת להורות לעם ה' בין דין לדין בין דם לדם ולחתוך משפט צדק ולהשקיט דברי ריבות שנפל ביניהם ולהגיד להם דרך ה' והמעשה אשר יעשון בכל דבר תורה הלכה למעשה, עכ"ל. עוד שם עמוד ג', משה רבנו אמר בברכתו על שבט לוי [דברים ל"ג י'] יורו משפטי ליעקב, ונאמר בנבואת יחזקאל על שבט לוי, ושם לקט כמה פסוקים המורים דרך לשבט לוי וכהנים ההוראה והישיר דרך ה' לעם ה', ומסיים, והכתוב מזכיר בכל עת חזון ודיבור אצל נביא, ותורה אצל כהן ולוי. לא ידעתי על איזה כוונה כתב זה לשלול ההוראה וההתנהגות מכל רבני ישראל רק לכהן וללוי, ולפמ"ש פר"מ במכתבו הצעיר אלי דלדעתו בזמן הזה ליכא יחוסי כהונה א"כ בטל ההוראה לגמרי ח"ו, לא ידעתי מה רצה בזה בליקוטי מקראות הללו. והפשוט, דהפסוק דבר בהווה, כי כשישראל יושבים על אדמתם מלאים כל טוב כל א' פונה לכרמו ולזיתו, הבדיל הקדוש ברוך הוא שבט הנבחר והמציא להם פרנסתם בריוח בלי שום עבודה חרישה וקצירה, וכל שבט אין לו חלק אלא אחד משנים עשר מה שמוציא האדמה דגן תירוש ויצהר, ואותו שבט נוטל חלק העשירית דגן תירוש ויצהר בלי שום עמל ויגיעה כדי שיהיו פונים לעבודת ה' ולהורות נתן, אף על גב דתרומת פירות לאו דאורייתא, מ"מ סגי להו בדגן ותירוש בריוח ותענוגים כלל לא ומש"ה הטיל עליהם ההוראה, ושבט יששכר הפנויים ג"כ ע"י שמצוי להם פרנסתם מזבולון ע"כ ידעו בינה לעתים, אבל ה"ה כל מי שעושה מלאכתו עראי ותורתו עיקר ומטיל על עצמו עול תורה ועול הציבור ומסתפק במה שהציבור מזמינים לו פרנסתו ואינו רודף אחרי רהבים ושטי כסף, הן המה הכהנים הנגשים אל ה' בכל עת ובכל זמן ובכל מקום מקטירים ומגשים לה' ריח ניחוח, יהי' ה' עם השופט:

¹⁹ שמות פרק יח פסוק טו

ומבואר כי משה אינו רואה בתפקידו כשופט בלבד המכריע בין ניצים אלא פועל בכמה תחומים. יתירה מזאת מתן מענה לדרישת אלוקים של העם זהו התפקיד הראשון שרואה לעצמו משה, זאת בנוסף על השפיטה בין איש ורעהו וכן הודעת חוקי האלוקים ותורותיו. ונמצינו למדים כי למשה ישנם שלושה תפקידים ביחס אל העם, האחד: מתן מענה לדרישת ה'. השני: שפיטה. השלישי: לימוד תורה.

לגבי השאלה מהי אותה דרישת אלוקים ומה משמעותה, מצינו במדרש²⁰ 'לדרוש מוסר הקדוש ברוך הוא ואזהרותיו' וברש"י כתב "לדרש אלהים - כתרגומו למתבע אולפן, לשאול תלמוד מפי הגבורה" וברמב"ן שם כתב²¹:

"השיב משה לחותנו צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חוליהם²² ולהודיעם מה שיאבד להם... ועוד שאני שופט אותם, כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי. ועוד אני מלמד אותם תורה, והודעתי להם את חקי האלהים ואת תורותיו"

²⁰ 'שכל טוב (בבב) שמות פרשת יתרו פרק יח סימן טו

²¹ וכן ברבינו בחיי שם. וראה עוד בדברי הרמב"ן פרשת דברים פרק א פסוק יב "וטעם טרחכם ומשאכם וריבכם - על דרך הפשט רמז משה רבינו להם שלשת הדברים שאמר ליתרו שהיה הוא עושה לעם כמו שפירשתי שם (שמות יח טו). והזכיר לישראל ברמז, אמר "טרחכם" כנגד והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו (שם שם טז), כי טורח גדול היה ללמד ליוצאי מצרים החוקים והתורות ופירושם וביאורם וסודם. והזכיר "משאכם" כנגד לדרוש אלהים (שם פסוק טו), שהוא ענין תפלה שמתפלל עליהם, והוא מלשון ונשאת תפלה (מ"ב יט ד), ואל תשא בעדם רנה ותפלה (ירמיה ז טז). "ורבכם", כפשוטו עניני המשפטים. ואמר "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים" על הדיינים בלבד, אבל אמר סתם "ואשימם בראשיכם" דרך ענוה:

²² ראה עוד מסכת סופרים פרק יח הלכה ז "וכן היה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שתיים עשרה להשלים, ואחר כך סובלו ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים; וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו, והיה משתחוה לו להתפלל בעדו; ללמדך שהם נאים ומעשיהם נאים, ולבם לשמים. ולא היו מניחין בניהם קטנים אחריהם, אלא היו מוליכין אותן לבתי כנסיות, כדי לחנכן במצות."

לעומת זאת בעל התניא באיגרת הקודש פרק כב. כתב שאין מתפקידי הרב לשאול בעצות גשמיות ולא נהגו לשאלו שאלות בעניינים גשמיים. "אהובי אחיי ורעיי מאהבה מסותרת תוכחת מגולה לכו נא ונוכחה זכרו ימות עולם בינו שנות דור ודור ההיתה כזאת מימות עולם ואיה איפוא מצאתם מנהג זה באחד מכל ספרי חכמי ישראל הראשונים והאחרונים להיות מנהג ותיקון לשאול בעצה גשמיות כדת מה לעשות בעניני העולם הגשמי אף לגדולי חכמי ישראל הראשונים כתנאים ואמוראים אשר כל רז לא אנס להו ונהירין להון שבילין דרקיע כ"א לנביאים ממש אשר היו לפנים בישראל כשמואל הרואה אשר הלך אליו שאול לדרוש ה' על דבר האתונות שנאבדו לאביו כי באמת כל עניני אדם לבד מדברי תורה וי"ש אינם מושגים רק בנבואה ולא לחכמים לחם כמארז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ושבעה דברים מכוסים כו' אין אדם יודע במה משתכר כו' ומלכות בית דוד מתי תחזור כו' הנה הושו זה לזה ומ"ש בישעיה יועץ וחכם חרשים וכן משארז"ל ונהנין ממנו עצה ותושיה היינו בד"ת הנקרא תושיה כמארז"ל יועץ זה שיועד לעבר שנים ולקבוע חדשים כו' שסוד העיבור קרוי עצה וסוד בלשון תורה כדאיתא בסנהדרין דף פ"ז ע"ש בפרש"י:"

ויש עוד להביא את דברי החזון איש בקובץ אגרות חלק ג' אגרת צ"ב על חשיבות ההוראה בשוק החיים שמסורה לחכמי הדור "השיטה לעשות את התורה לחלקים שנים, הוראה באיסור והיתר חלק אחד, והוראה בשוק החיים חלק שני, להיות נכנעים להוראות חכמי הדור בחלק הראשון ולהשאיר חופש בחירתם בחלק השני, היא השיטה הישנה של המינים בירידת היהדות באשכנז, אשר הדיחו את עם ישראל עד שיתערב בגוים ולא נשאר לפליטה"

אם כן מצינו שלושה פירושים מרכזיים במהותה של דרישת ה' הפונה אל הרב ומתפקידו למלאות אותה, פירוש אחד הוא לימוד מוסרי התורה את העם ופירוש שני לימוד תורה והפירוש השלישי קשור לעזרה הגשמית וליחס האישי שבין הרב ובין קהלו.

בהמשך דבריו מבאר שם הרמב"ן כי עצת יתרו הייתה להמשיך תפקודו של משה בשני חלקים שזה דרישת אלוקים ולימוד תורה לעם ישראל ורק החלק של השפיטה יעבור את השינוי על ידי מינוי שופטים שיודונו בין איש ובין אחיו.

אף בפרשת פנחס אנחנו מוצאים את משה רבינו מבקש מה' למנות מנהיג לישראל כשהדרישה היא 'איש על העדה אשר יצא לפניו ואשר יבוא לפניו ואשר יוציאם ואשר יביאם' וכאן אף מופיע דימוי העם כצאן הזקוק לרועה. דגש מיוחד מצינו בפרשה זו על יכולתו של המנהיג לילך לרוחו של כל אחד ואחד מהעם, כפי שכתב רש"י על אתר ומקורו בספרי שם²³ איש אשר רוח בו שיכול להלוך כנגד רוחו של כל אחד ואחד. כמו כן מינוי הדיינים ושרי האלפים והמאות נעשה מתוך צורך נשיאה במשא העם מפאת גודל טרחתו של משה לשאת במשא העם. וכמו שאמרו במסכת שבת²⁴ "תנא להו רב חייא בר רב מדפתי: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשה יושב ודן כל היום כלו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. עד מתי יושבין בדין? אמר רב ששת: עד זמן סעודה." הדיין הצריך להורות חייב לברר וללמוד ולבחון כיצד להכריע ונמצא שכל היום עסוק הוא במשא העם ובבירורה של הלכה ודבר ה'.

קשה שלא להבחין בטוטליות המוחלטת של תפקיד הרב שאיננו עובד לפי שעות²⁵ אלא מוטל עליו משא העם וטרחו של כל יחיד²⁶. הרב איננו מתמקד רק בלימוד תורה ובפסיקה אלא נושא על גבו את משא העם ודואג לטובת כל יחיד ויחיד.

אף מצינו פעמים רבות²⁷ בדברי הנביאים את הדימוי של המנהיג והרב כרועה הצאן הדואג לצאנו. אביר הרועים שנאמר על דואג האדומי התפרש על ידי חז"ל על היותו של דואג האדומי אב בית דין או ראש הסנהדרין²⁸.

²³ ספרי במדבר פרשת פינחס פ'סקא קמ

²⁴ בבלי שבת י'.

²⁵ שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן קסד "אמנם הציבור מחוייב להעמיד להם אחד שיהי מוכן ופנוי בכל הזמני לכל המבקש תורת ה' ימצא מוכן לכך בכל עת והציבור עושי' לזה פרנסתו בריווח וכבוד גדול"

²⁶ בשו"ת דברי חיים יורה דעה חלק א' סימן נ"א כתב להעדיף רב הנוכח כל הזמן בקהילתו ומלמדם תורה מרב גדול הבא לעיתים אף שהוא קדם לו. ע"ש.

²⁷ יחזקאל פרק ל"ד, ירמיהו פרק ט', זכריה פרק ז'.

תפקיד הנשיאה במשא העם הוא אף מתנאי מיוני הזקנים שנצטוו משה בפרשת בהעלותך "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֶסְפֶּה לִּי שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵדְעֶתָ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשִׁטְרֵי וְלִקְחָתָם אִתָּם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּךְ:"²⁹ וכתב שם רש"י "אותם שאתה מכיר שנתמנו עליהם שוטרים במצרים בעבודת פרך והיו מרחמים עליהם ומוכים על ידם, שנאמר (שמות ה, יד) ויכו שוטרי בני ישראל, עתה יתמנו בגדולתן כדרך שנצטערו בצרתן" כלומר, התנאי למינוי הזקנים הוא ידיעת משה בהיותם זקני העם ושוטרי, אותם הזקנים שריחמו על בבני ישראל והוכו בגללם.

חז"ל בדרשותיהם השונות אף מלמדים אותנו על היותו של הרב סובל את לעגם של העם וסובל את דברי הביקורת של העם על אורחות חייו. על הפסוק³⁰ "אִיכָּה אֶשָּׂא לְבָדִי טָרְחָכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם:" אומרים חז"ל³¹ "הקדים משה לצאת אמרו ראו בן עמרם שהקדים לצאת ללקוט את הגס הגס: איחר לצאת אמרו ראו בן עמרם שאכל ושתה וישן לו: הילך באמצע אמרו ראו בן עמרם מהלך באמצע: הילך לצדדין אמרו ראו בן עמרם מהלך לצדדין כדי שלא נעמוד מפניו מצוה קלה שבידינו הוא מבקש לעקור ממנו ואיזו זו עמידת זקן אמר להם עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם עשיתי כך וכך ולא קיבלתם עליכם"

והרמב"ם הפליג בדבר זה ובחובתו של הרב ללמוד ממשה רבינו וענוותנותו ובגודל הזהירות של הרב בכבודו של הציבור וז"ל³² "וכן אסור לו לנהוג בהן קלות ראש אף על פי שהן עמי הארץ, ולא יפסיע על ראשי עם הקדש, אף על פי שהן הדיוטות ושפלים, בני אברהם יצחק ויעקב הם וצבאות השם שהוציא מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה, וסובל טורח הצבור ומשאן כמשה רבינו, שנאמר בו כאשר ישא האומן את היונק, והרי הוא אומר ואצוה את שופטיכם זו אזהרה לדיין שיסבול את הצבור כאשר ישא האומן את היונק, צא ולמד ממשה רבן של כל הנביאים כיון ששלחו הקדוש ברוך הוא במצרים ונאמר ויצום אל בני ישראל אמרו מפי הקבלה שאמר להם למשה ולאהרן על מנת שיהיו מקללים אתכם וסוקלין אתכם באבנים".

לסיכום, ניתן לומר באופן כללי כי מצינו שני חלקים מרכזיים בתפקיד הרב אשר בכל אחד מהם יש פרטים מרובים. החלק הראשון הוא הכרעה הלכתית, פסיקה ומסירת התורה והחלק השני הוא עניין הנהגת הציבור והדרישה בשלומם וטובתם הרוחנית והגשמית של הקהל.

²⁸ ראה רש"י שמואל א' פרק כא

²⁹ במדבר פרק יא פסוק טז

³⁰ דברים פרק א פסוק יב

³¹ מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק יב וראה רש"י שם. ועיין עוד ירושלמי שקלים פרק ה' הלכה ב' ובבבלי קידושין ל"ג: וברש"י שם בשם התנחומא.

³² רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כ"ה הלכה ב'

ענין נוסף העולה לנגד עינינו מתוך עיון בפרשיות אלו הוא גודל תפקיד הרב וחובת הרב לשאת במשא עם לסובלו ולהקדיש כל עתותיו לתיקונו ולהעמדת טובתם ושלמותם של קהלו.

חובת הדרשה ולימוד תורה

תפקידו של הרב אינו מסתכם בפסיקת פסקים והכרעה בהלכות³³ אלא יש לו חובה לדרוש בפני הקהל³⁴ וללמד תורה וכמו שאמרו במדרש³⁵ בתחילת פרשת ויקהל "רבותינו בעלי אגדה אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד אמר הקדוש ברוך הוא עשה לך קהלות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהלות בכל שבת ושבת ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני, מכאן אמרו משה תקן להם לישראל שיהיו דורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות החג בחג"³⁶ חובתו של הדרשן איננה רק לומר את דברי התורה בפני הקהל אלא מוטל עליו שיהיו דברי הדרשה חביבין³⁷ על שומעיהן וכמו שהפליגו חז"ל במדרש שיר השירים על הפסוק 'נופת תיטופנה שפתייך' "רבי אלעזר בר"ש ור' יוסי בר חנינא ורבנן, ר' אלעזר אומר כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים ואין ערבין לשומעיהן כסולת זו שצפה על גבי נפה נוח לו שלא אמר, ר' יוסי אומר כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואין ערבין על שומעיהן כדבש זה שבא מצוף נוח לו שלא אמר, רבנן אמרי כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואין ערבין על שומעיהן כדבש וחלב המעורבין זה בזה נוח לו שלא אמר, רבי יוחנן וריש לקיש, ר' יוחנן אמר כל מי שאומר דברי תורה ברבים ואין ערבין לשומעיהן ככלה זו שעריבה על בני אדם בחופתה נוח לו שלא אמר, ריש לקיש אמר כל מי שאומר דברי תורה ואין ערבין על שומעיהן ככלה זו שעריבה על בעלה בשעת חופתה נוח לו שלא אמר"³⁸

³³ מעניין לציין כי מהמשנה ברורה סימן נ"ג המובא לעיל משמע כי עיקר תפקידו של הרב הוא לפסוק הלכות.

³⁴ במגן אברהם סימן תכ"ט ס"ק א' 'ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול ובשבת שובה'

³⁵ ראה ילקוט שמעוני תורה פרשת ויקהל רמז תח

³⁶ וכתב בבית יוסף אורח חיים סימן תכט "והא דתניא ששואלין בהלכות פסח בפסח והלכות חג בחג היינו לדרוש בטעמים שבעבורם נצטוונו במועד ההוא וגם כן לדרוש בדברים שאסור ומותר לעשות ביום טוב"
³⁷ על אופיה של הדרשה הנצרכת כתב בשו"ת שבות יעקב חלק ב' סימן קמ"ו "ואפילו דורות ראשונים מצינו לפעמים שדרשו דברים פשוטים וקלים רק להנהיג בית ישראל בחכמה ומוסר להורותם שהוא עיקר מכוון והן הן הדברים שאינם שווים לכל נפש"

³⁸ שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד אות י"א, וכן בשמות רבה פרשה מ"א אות ה'. על חובתו של הדרשן להכין את דרשתו לפני המסירה ראה בשמות רבה (וילנא) פרשת כי תשא פרשה מ סימן א "ד"א אז ראה ויספרה, אמרו רבנן צריך אדם להיות נוטל משל לומר פרקו או אגדתו או מדרשו בשעה שהוא מבקש לאמרם בצבור לא יאמר הואיל שאני יודע ביפה כשאנס לדרוש אני אומר, א"ר אחא מן האלהים אתה למד כשבקש לומר תורה

הדרשה היא כלי אחד מכליו של הרב המלמד תורה לקהלו. בהמשך דברי יתרו למשה הוא אומר "וזהרת אתה את החקים ואת התורות" וכתב הרמב"ן שם "ותודיע להם את הדרך אשר ילכו בה על פי התורה והמצוה. שתזהירם אתה מאד, ותלמדם התורה והמצוה" רבנים בכל דור ודור היו מלמדים תורה לכל שכבות העם ובייחוד בשבת³⁹.

וכך אנחנו מוצאים בתרגום יונתן על שירת דבורה כשהיא משבחת את חכמי ישראל "אֲמַרְתְּ דְּבֹרָה בְּנְבוּאָה אֲנִי שְׁלִיחָא לְשִׁבְחָא לְסַפְרֵי יִשְׂרָאֵל דְּכַד הָוֵת עֲקָתָא הֵיאֵל לֹא פִסְקוּ מִלְמַדְרֵשׁ בְּאוֹרֵיתָא וְכִדּוּ יְאִי לְהוֹן דִּיתְבִּין בְּבִתִּי כְנִשְׁתָּא בְּרִישׁ גְּלִי וּמַאֲלָפִין יֵת עֲמָא פְתִגְמִי אוֹרֵיתָא וּמְבָרְכִין וּמוֹדִין קָדָם יי"י" סופרי ישראל יושבים בבתי הכנסיות ומלמדים את העם דברי תורה⁴⁰.

למרות חשיבותה של הדרשה בפני עצמה והיותה חלק מלימוד תורה ומחזיון הקהילה הרי שהיא שימשה גם ככלי הלכתי ומקום לפסיקה. וראו אזהרתו של מהר"י מינץ בדרשתו⁴¹ על חובת הרב להבין את נפש קהלו ולהתאים להם את הדרשה אולם לא לשכוח את העיקר שזה חובתו ללמדם ההלכות ושזו תהיה מטרת הדרשה.

לישראל אמרה ד' פעמים בינו לבין עצמו עד שלא אמרה לישראל שנאמר אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ואח"כ ויאמר לאדם, וכן (שמות כ) וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ואח"כ לאמר לישראל, אמרו רבנן ר' יוחנן בן תורתא פעם אחת בא לפני רבי עקיבא אמר לו עמוד וקרא בתורה אמר להם לא עברתי על הפרשה ושבחוהו חכמים, הוי אז ראה ויספרה"

³⁹ ראה רש"י שבת קט"ו. ד"ה בין שאין קורין "ובשבת היו דורשין דרשה לבעלי בתים שעסוקין במלאכה כל ימות החול, ובתוך הדרשה היו מורין להן הלכות איסור והיתר, וטוב להן לשמוע מלקרות בכתובים." לבד מחובת לימוד תורה לעם מצאנו עוד שהרב היה אחראי על התלמוד תורה לתשב"ר בעיר והיה בוחן את התלמידים. ראה למשל תקנות באסקוויץ ת"ק, 'המלמד ההוא מחויב מידי שבוע בשבוע לשלוח התלמידים להבחן להרב אב"ד דקהילתנו והרב חייב לבחון אותם' (נדפס באוצרות של חינוך מעשי חי"א, בני ברק תשע"ב, עמ' רע"ט. וראה עוד שם עמ' שנא בתקנות מורביה על חובת הרב ללמד הבחורים)

וראה עוד במכתבו של הרש"ר הירש, עצות לרב צעיר, בתוך רבי שמשון רפאל הירש משנתו ושיטתו, ירושלים ניו יורק תשמ"ט, עמ' 337, "ודאגת יומם ולילה ללימודי התינוקות הבנים והבנות הקטנים בקרב עדתך".

⁴⁰ ראה עוד רש"י סוטה מ"ט. ד"ה קדושה דסדרא "וכן יהא שמייה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם." מנהג זה הובא גם בדברי בעל המאור במסכת עירובין ושם משמע שתפקיד הדרשן היה צריך רשות מיוחדת מהנשיא "כולהו ישראל נמי שכיחי גבי הדדי בצפרא דשבתא לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ורגילין היו ליטול רשות מן הנשיא כל מי שהוא דורש ברבים" (המאור הקטן מסכת עירובין דף יז עמוד ב)

⁴¹ דרוש שלישי, הובא בספר זכור לאברהם, תשמ"ט, עמ' רמ"ט-ר"נ. ובשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צ"ג נראה שהיו דורשים דרשות מיוחדות ללימוד הלכות הנצרכות בבית לנשים "וכזה עשו קמאי דקמן מהר"ח ואחריני שדרשו עניינים שלו הנראה להם צורך, וכן שאר ענייני תורת הבית הנ"ל. וכן נהוג חכמי דורינו ונלך בעקבותיהם ובזה נפשינו הצלנו."

אף חובת ההוכחה על בני עירו מוטלת על הרב ואם אינו מוכיח עונשו גדול כמו שאמר⁴² כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו. ומוטל עליו כל צרכי העיר הנוגעים לתורה ולהלכה כמו ציון הקברות וכדו' וכדברי הגמ'⁴³ אמר אביי: שמע מינה: צורבא מרבנן דאיכא במתא - כל מילי דמתא עליה רמיא. חובת ההוכחה היא חלק בלתי נפרד מתפקיד הרב עד כדי כך שאביי אומר⁴⁴ "האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא" כלומר שאין לרב לירא מדעת אנשי קהילתו ולא לחשוש שלא יאהבוהו מחמת תוכחתו⁴⁵.

למרות האמור כאן הרי שיש לציין כי חובת התוכחה והיכולת להוכיח היא מן הדברים הקשים וכמו שאמר⁴⁶ "מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: הוכח תוכיח, הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: תוכיח, מכל מקום; יכול אפי' משתנים פניו? ת"ל: לא תשא עליו חטא. תניא, א"ר טרפון: תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם מבין עיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך. אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח." מכאן שיש על הרב לצד חובת ההוכחה לבחון טוב את התועלת ואת הדרכים בהם ניתן להשפיע על קהילתו ולקרבה לחיי תורה, וראה הערה⁴⁷.

⁴² תלמוד בבלי מסכת שבת דף נד עמוד ב

⁴³ תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ו עמוד א

⁴⁴ תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קה עמוד ב

⁴⁵ וראה עוד בדברי הרמב"ם פרק ד' הלכה ב' מהלכות תשובה המובאים לעיל עמ' 3.

ועוד בכל זה מן הראוי לעיין בספר החשוב, שררה שהיא עבדות, סוגיות ברבנות קהילה, הרב משה לוונטל, ירושלים תשס"ז. בנוגע ליחסי הרב וקהילתו הן בתחום הדרשה והתוכחה ופסיקת ההלכה והן בענייני גמילות חסדים ושאר חובות הרב.

⁴⁶ בבלי ערכין ט"ז:

⁴⁷ מעניין לציין לתשובתו המפורטת של הרשב"א בהדרכה לרב קהילה על הדרך הנכונה להנהגה ובה מדגיש הרשב"א את חשיבות הפקחות של הרב ויכולת העלמת עין מעוברי עבירה כדי לנהלם ולהביאם לדרך טובה. וז"ל בשו"ת הרשב"א חלק ה סימן רלח "וזה מה שהשבתי לחכם ר' יעקב בן הכסף, בעל ישיבה בטוליטולה, על הנהגת המדינה זו, ויסור העוברים.

דע: כי לשון רכה תשובה גרם, ולעולם כל מישר ומישר, ופנה דרך לפני העם, להסיר המכשלה את העם צריך לעלות מן הקלה אל החמורה. ואין נוטלין כל החבלה ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים. כבר ידעת מ"ש בנזיר (דף כג:): גדולה עבירה לשמה, ממצוה שלא לשמה. וכבר הראו לנו מועצות ודעת, במה שהזכירו בפ"ק דע"ז (דף טז) גבי של בית רבי, שהיה מקריב לבית קיסר שור פיטם ביום אידם, חיסר ד' רבון. שלא יהיו מקריבין אותו יום, אלא למחר. חיסר ד' רבון, שלא מקריבין אותו כל עיקר. ואמר: ר' למעקר מילתא בעי, ועקרי אותה פורתא פורתא. הנה זאת שמענה, ואתה דע לך עוד, כי אי אפשר לנהוג בכל האנשים במדה אחת. וזכור נא ענין דוד אדונינו מלכינו, אשר נהג להעלים עינו מיואב ושמעיה, ואף על פי שהיו בני מות. והטענה שאמר: כי היום ידעתי שאני מלך על ישראל. כי לכל זמן מזומן, והעלמת עין מן העובר, לעתים מצוה, והכל לפי צורך

השעה. והחכם מעלים עיין לעתים בקלות. ואני רואה שצריך שיתחזק ענין התקנות בתחילה, ולא יכנס במחלוקת. וכבר ידעת ענין מלכנו הראשון שאול, כי היה כמחריש והעלמת עין בדבר זה, עד אשר יחזקו זרועות העומדים על הפקודים, מצוה רבה. והמקיים את המצוה, עשה סמוכות לתקנה, ובנקלה חומה בצורה. ואחר תחזקנה ידך, ומלכת בכל אשר תאוו נפשך. והנך רואה כי גלתה סנהדרין ממקומה, כדאיתא (בסנהדרין דף מא) כדי שלא יצטרכו לרבות בדיני נפשות, מפני שראו דרבו הרצחנים. כ"ש אנו, שאין בנו כח מדין תורה לדין בדיני נפשות, ואף לא בדיני קנסות, אלא לצורך השעה. ולא לעבור על דברי תורה, אלא לעשות סייג לתורה, כמוזכר בסנהדרין (דף מו) וביבמות (דף צ). ואם השתיקה לעתים לגדר, אין כאן סייג בחזקה ידבק ההפך. זהו עצתי, שתפתה בלשון רכה, פעם ושתים. והרבה רעים על הרעים, שמאל דוחה וימין מקרבת, אולי יזכו, וישבו מדרכי הרעה, ורשעים עוד אינם. ואם לא ישמעו, ויעברו בשלח יעבורו, תלוש ומרוט, טול מקל והך על קדקדם, אלף ופרוטוט. היש דבר שצריך שישקול הפסד כנגד שכר. וצריך מתון והסכמה והמלכה, ומתוך כך יסור הרבים לשום שמים. כי כל שהמעשה גדול, וחזקת היד רצה, צריך יותר השגחה והסרת הכעס. וצריך שיהא הדיין חושש את עצמו, שמא אש קנאתו לשי"ת תבער בו, ותהיה גורמת להעלים הדרך הטוב והנכון מעליו. על כן, כי תבא הנקימה לפניו, בעודה בכפו לא יבלענה, שמא יאכלנה פגא. אלא יבשלנה, וימתיקנה בסוד הזקנים, וישירים בלבותם. ואם יש אנשים רשעים מפורסמים, ורצית למתקם, ועוד הם בתמרורים עומדים, תמנה עם הזקנים, בין להלקות, בין לקוץ יד או רגל, ואפי' להמיתו ואף על פי שדיני התורה בטלו מן הסנהדרין, עוד לא בטלו לצורך השעה.

ראה עוד את דיונו של הרש"ר הירש ויקרא פרק יט פסוק י"ז על חובת ההוכחה בזמן הזה מול הכלל של מוטב יהיו שוגגין ועל דרך ההוכחה "מצוות תוכחה תלויה בעריבות יהודית; שכל ישראל עריבים זה לזה על קיום המצוות; ואילו הגושמה מצוה זו למעשה, היתה משנה את פני העולם מבחינה מוסרית. אך אין היא יכולה להתגשם במלואה - אלא אם כן דעת מוסר פשטה בכל שכבות הציבור; וכבר קוננו חכמים לפני מאות בשנים, שדרגה נעלה זו לא הושגה בישראל. כי המצווה להוכיח תלויה בנכונות לקבל תוכחה; ואם הכל חייבים להוכיח זה את זה, הרי הם נכונים גם לקבל תוכחה זה מזה; והכל מכירים בערכה האובייקטיבי של המצווה - ושוב אין משגיחים בעניינים אישיים. וכבר קונן ר' טרפון (ערכין שם): "תמה אני אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה, אם אמר לו טול קיסם מבין שיניך, אמר לו טול קורה מבין עיניך". ואילו בן זמנו, ר' אלעזר בן עזריה, טוען: "תמיהני אם יש בדור הזה שידוע להוכיח". אכן מקבל התוכחה קרוי בלשון הכתוב: עמיתך; ומכאן החובה המוטלת עלינו, שלא לגלות בתוכחתנו שמץ התנשאות; אלא ניתן לחברנו להרגיש, שהוא בבחינת "עמיתנו" - שווה עמנו לכל דבר; אף הוא זכאי להוכיח אותנו; ורק מתוך שהדבר חובה עלינו, קיימנו בו מצוות תוכחה. והכתוב מוסיף ומבהיר בפירושו: - ולא - תשא עליו חטא: אל תביא בשל כך חטא על עצמך (השווה במדבר יח, לב); הווה אומר: קיים את מצוות התוכחה כך, שלא תבוא לידי חטא בעטייה. וכך אמרו (ערכין שם): "הוכיחו ולא קבל מניין שיחזור ויוכיחו ת"ל תוכיח מכל מקום, יכול אפילו משתנים פניו ת"ל לא תשא עליו חטא"; הווה אומר: אם לא הועיל בדברי תוכחתו - יחזור ויוכיח; אך אם נשתנה גוון פניו - אות הוא שהדברים עשו רושם; ושוב אין להמשיך בתוכחה; שכן אם יוסיף להוכיח, רק יביישנו שלא לצורך; והלבנת פנים - ובייחוד הלבנת פני חברו ברבים - היא פשע. ראה קרבן - אהרן כאן.

הרמב"ם (הל' דעות פ"ו ה"ח) מבדיל בין דברים שבין אדם לחבירו לבין דברי שמים: "בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו... עד שיחזור למוטב - כמו שעשו כל הנביאים בישראל". אמרו חכמים (עי' ביצה ל ע"א): אם הורגלו לעבור עבירה בשוגג, והאיסור לא נזכר בכתוב בפירוש, וידוע שתוכחה לא תועיל ורק תהפוך את השוגג למזיד - שוב אין להוכיח את החוטאים; שכן "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". אך נראה לנו, שמדובר כאן רק בתוכחה שבשעת עבירה; ולכל היותר - בפנייה מיוחדת אל עוברי העבירה; אך לא נאסר כאן ללמד תורה ברבים ולהורות לעם את האסור והמותר; אלא זו חובה המוטלת בכל עת על כל מורה הוראה בישראל; והיא מוטלת עליו בייחוד, אם נתרבו עוברי עבירה מחמת בורות. וכך מוכח גם ממשמע לשון התלמוד שם: "דקא חזין דעבדן הכי ולא אמרין להן ולא מידי"; וכן: "הני נשי וכו' ואזלן ויתבן וכו' ולא אמרין להו ולא מידי". וברור שמדובר כאן רק בשעת מעשה. שאם לא כן, הרי זה פירוש של דבר: כל אימת שהורגלו לחטא מחמת בורות, אין לתקן את המצב על - ידי תלמוד תורה; ונמצאת התורה הולכת ומתיישנת מאליה! ובלאו הכי כבר העיד הריטב"א בשם "רב גדול מאשכנזים שהעיד בשם רבותיו הצרפתיים ובכללם ר"י והרב מרטנבורק": הכלל "מוטב שיהיו שוגגין" נוהג רק בתקופה, שהכל מקיימים את התורה, ועוברי עבירה מועטים; אך בזמן "שמקילין בכמה דברים", ורבים מזלזלים במצוות, חובה לקום להגנת התורה; ויש להזהיר ולהעניש גם על עבירות דרבנן, עד שיחדלו מלחטא בין בשוגג בין במזיד (ראה שיטה מקובצת, ביצה שם).

וראה עוד באזהרת בעל שו"ת כתב סופר אורח חיים סימן נז לאחר שהאריך בסוגיית מוטב יהיו שוגגין כתב "ופשיטא שאין בדברים כאלו לדין ומורה ומארי' דאתרא אלא מה שענינו ראות לפי המקום ולפי הזמן, ואמרו ז"ל כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע דכתיב אל תוכח לך וכו' ובאמת מצות

לבד מחובת ההוכחה מוטלת על הרב גם הדאגה לעניי העיר ולפעילות הצדקה, כפי שניתן ללמוד מהמעשה הבא המובא בבבלי קידושין, "אושפזיכניה דרב אדא בר אהבה ג'ורא הוה, והוה קא מנצי איהו ורב ביבי, מר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא, ומר אמר: אנא עבידנא סררותא דמתא; אתו לקמיה דרב יוסף, אמר להו, תנינא. " שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך - כל משימות שאתה משים לא יהיה אלא מקרב אחיך. אמר ליה רב אדא בר אהבה: ואפילו אמו מישראל? אמר ליה: אמו מישראל - מקרב אחיך קרינא ביה. הלכך, רב ביבי דגברא רבא הוא ליעיין במילי דשמיא, ומר ליעיין במילי דמתא⁴⁸. "אנחנו לומדים כאן שתפקיד האדם גדול לעיין במילי דשמיא של העיר וכתב שם רש"י "במילי דשמיא - בגבאי צדקה ובקיצותה וחלוקתה וסדר מתורגמנין ומפטירין." כלומר חלוקת הצדקה של העיר הרי היא בכלל מילי דשמיא המוטלים על רב העיר⁴⁹.

אמנם הדאגה לעניי העיר אינה באה לידי ביטוי רק באחריות על חלוקת צדקה אלא אף בהתערבות פעילה⁵⁰ בתקנות וסייגים למען העניים. ומצינו שאף קבעו חכמינו דינים והלכות מחמת תקנת העניים⁵¹ וקבעו הלכות כדי למנוע עליית מחירים וכמו

תוכחה קשה היא מאוד לקיימה כתקונה יותר מכל המצות כי צריך לשקול במאזני שכלו אם יוכיח או יפה השתיקה מוטב שיהיו שוגג' ולא יהיו מזידין ונ"ל שע"ז הזהירה התורה הוכח תוכיח א"ע ולא תשא עליו חטא שתהי' זהיר שלא תשא ותרבה עליו חטא שוגג להיותו מזיד ע"י התוכחה"

וראה עוד רוח אחרת בשו"ת מנחת יצחק חלק ד' סימן ע"ט אות ט' שחלק על דברי החפץ חיים שיש בזה מצוה שלא לומר דבר שלא נשמע וכתב שדברי הגמ' אינם אלא לעורר המוכיחים שיקשטו עצמם תחילה.

וראה שו"ת משנה הלכות חלק י' סימן ר'

⁴⁸ תלמוד בבלי מסכת קידושין דף עו עמוד ב

⁴⁹ וכן משמע מסוגיית הגמ' מגילה (כ"ז) שאמרו שם "אמר רבי יוחנן משום רבי מאיר: בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהן צדקה - נותנין, וכשהן באין מביאין אותה עמהן, ומפרנסין בה עניי עירן, תניא נמי הכי: בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהן צדקה - נותנין, וכשהן באין מביאין אותה עמהן. ויחיד שהלך לעיר אחרת ופסקו עליו צדקה - תנתן לעניי אותה העיר. רב הונא גזר תעניתא, על לגביה רב חנה בר חנילאי וכל בני מתיא, רמו עליהו צדקה ויהבו. כי בעו למיתי, אמרו ליה: נותבה לן מר, וניזול ונפרנס בה עניי מאתינן - אמר להו: תנינא, במה דברים אמורים - בשאין שם חבר עיר אבל יש שם חבר עיר - תינתן לחבר עיר. וכל שכן דעניי ידי ודידכו עלי סמיכי."

מבואר בגמ' שבמקום שיש חבר עיר ענייני חלוקת הצדקה ניתנים על פי הכרעתו ויתירה מזאת אף דעת העניים נסמכת עליו. וכתב רש"י בד"ה חבר עיר - תלמיד חכם המתעסק בצרכי צבור.

וראה עוד לדוג' בתקנות מורביה 'ומכל מקום יעשה הכל על פי הרב... ואיליו ישמעו הגבאים ולא ימרו את פיו רק המה יהיו גבאי צדקה ומחלקי צדקה' (אוצרות של חינוך מעשי ח"א, בני ברק תשע"ב עמ' שנ"א)

⁵⁰ ראה בבלי תענית כ': בשבחי של רב הונא בזקנותו שהיה יוצא ביום המעון לבדוק כותלי העיר הרעועים וכן שולח לקנות ירקות בער"ש כדי שהירקנים יביאו סחורתם, ע"ש.

⁵¹ ראה רשימה של תקנות כדי שלא לבייש העניים במסכת מועד קטן, בבלי כ"ז: "תנו רבנן בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלותות של כסף ושל זהב ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה והיו עניים מתביישים התקינו שיהיו הכל מביאין בסלי נצרים של ערבה קלופה מפני כבודן של עניים תנו רבנן בראשונה היו משקין בבית האבל עשירים בזכוכית לבנה ועניים בזכוכית צבועה והיו עניים מתביישים התקינו שיהיו הכל משקין בזכוכית צבועה מפני כבודן של עניים בראשונה היו מגלין פני עשירים ומכסין פני עניים מפני שהיו מושחרין פניהן מפני בצורת והיו עניים מתביישים התקינו שיהיו מכסין פני הכל מפני כבודן של עניים בראשונה היו מוציין

שאמרו "מעשה שעמדו קינין בירושלים בדינר זהב אמר רבן שמעון בן גמליאל המעון הזה לא אלין הלילה עד שיהיה בדינרין בסוף נכנס לב"ד ולמד האשה שיש עליה ה' לידות ודאות ה' זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים ואין השאר עליה חובה ועמדו קינין ביום ההוא ברבעתים⁵²" והוכיח מכאן בעל צמח צדק⁵³ כדברי המגן אברהם⁵⁴ שבמקום שייקרו הגויים את מחיר הדגים יש לעשות תקנה שלא ייקנו דגים לשבת.⁵⁵

אם כן רבותינו טרחו בתקנת העניים וזהו חלק מסמכות הרבנים⁵⁶ ותפקידם לראות במצבים שונים של ייקור המחירים וכדומה ולתקן תקנות מתאימות.⁵⁷

ב. אף בתלמוד ובדברי חז"ל מצינו פעמים רבות תיאורים על רבותינו מעתיקי השמועה בטרחתם ובנשואם את נטל האומה כולו ודאגתם לכל יחיד ויחיד.⁵⁸

אמנה כאן רק מספר דוגמאות:

1. רבי פתח אוצרותיו בשנת בצורת ופיקח בעצמו על החלוקה לעניים⁵⁹
2. רבי שמעון בר יוחאי ורבי אליעזר בן רבי יוסי הלכו לרומי לבטל גזירת המלכות⁶⁰
3. רבי יהודה בן שמוע וחכמי ישראל נטלו עצה ממטרוניתא לבטל גזירות⁶¹

עשירים בדרגש ועניים בכליכה והיו עניים מתביישין התקינו שיהו הכל מוציאין בכליכה מפני כבודן של עניים בראשונה היו מניחין את המוגמר תחת חולי מעים מתים והיו חולי מעים חיים מתביישין התקינו שיהו מניחין תחת הכל מפני כבודן של חולי מעים חיים בראשונה היו מטבילין את הכלים על גבי נדות מתות והיו נדות חיות מתביישות התקינו שיהו מטבילין על גבי כל הנשים מפני כבודן של נדות חיות בראשונה מטבילין על גבי זבין מתים והיו זבין חיים מתביישין התקינו שיהו מטבילין על גבי הכל מפני כבודן של זבין חיים בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו עד שהיו קרוביו מניחין אותו ובורחין עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות ראש בעצמו ויצא בכלי פשתן ונהגו העם אחריו לצאת בכלי פשתן"

⁵² משנה כריתות סוף פרק א'.

⁵³ שו"ת צמח צדק סימן כ"ח

⁵⁴ אורח חיים סימן רמ"ב ס"ק א' ועיין כף החיים שם סעיף י"ב – י"ד.

⁵⁵ ועיין עוד בגמ' סוכה לד': דאמר שמואל למוכרי ההדסים אשון זביניכו ואי לא אמרי' דהלכה שאף הדסים קטומים כשרים.

וכן עיין עוד בגמ' פסחים ל'. דנח' רב ושמואל האם קדירות לאחר הפסח ישברו עי"ש ובגמ' אמרו דאמר שמואל למוכרי הקדירות אשון זביניכו ואי לא אמרינן דהקדירות כשירות.

⁵⁶ ראה עוד בשו"ת חיים ביד של רבי חיים פלאג' סימן ס"ג על כך שכל ענייני גביית הצדקה שייכים לרב העיר ואסור לאחרים לקחת ממנו תפקיד זה.

⁵⁷ ראה עוד על כוחם של חכמים ושיקולי מוסר בתקנותיהם בספרו של הרב פרופ' אליעזר ברקוביץ, ההלכה כוחה ותפקידה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ז. בעיקר פרק ד' וה' עמ' קי"ג-קנ"ח.

וראה עוד בשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ג' יורה דעה סימן קפ"ג על דאגתו לעניי העיר לפני הפסח ודרך היתר ליקח מעות מנכרים לצורך זה.

⁵⁸ על דוד המלך ודאגתו לכלל ולא כדרך המלכים עיין בבלי ברכות ג':- ד'.

⁵⁹ בבלי בבא בתרא ח'. כלה רבתי פרק ב' י"ד. וראה עוד חגיגה ט"ו:

⁶⁰ בבלי מעילה י"ז:

⁶¹ בבלי ראש השנה י"ט.

4. על משלחות חכמים לשתדלנות ראה עוד כלה רבתי פרק ז' למלכות הפנימית וכן לכאורה בבבלי מכות כ"ד., בראשית רבה פרשה ל"ג, פרשה ע"ח ריב"ל סלק לרומי.
5. רבי אליעזר, רבי יהושע ורבי עקיבא הלכו לחולות אנטוכיה לגבות צדקה⁶²
6. רבי עקיבא היה גבאי צדקה ועליו נאמר 'שאני רבי עקיבא דיד עניים הוה'⁶³
7. רבי חנינא בן תרדיון היה גבאי צדקה⁶⁴
8. רבי פנחס בן יאיר פודה שבויים⁶⁵

רב כפרנס

אולם זאת עלינו לדעת כי לא על כל תלמיד חכם מוטל בפועל הדאגה לעניים ולצרכי הכלל ואין זה מחובת כל צורבא מרבנן לעסוק בעניינים אלו, אלא דין זה שייך לתלמיד חכם שמינוהו על הציבור הנקרא בלשון חז"ל פרנס⁶⁶. ועליו אמרו⁶⁷ "אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור" ולא כל תלמיד חכם יכול להתמנות להיות פרנס על הציבור אלא נדרש ממנו היקף גדול יותר בהלכות ויכולת לענות תשובות לשואלים כמו שאמרו⁶⁸ "איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור - זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה".

⁶² ראה ירושלמי הוריות ג' ו' ויקרא רבה פרשה ה' ד' ויש להעיר בלשון מגבת חכמים שם.

⁶³ בבלי קידושין כ"ז. וראה עוד בבא קמא ל"ו: על רב יוסף שהוא יד עניים. עוד מקורות בעניין דאגתם של חכמים לעניי העיר ניתן לראות במאמרו היפה של משה בר, על מקומם של תלמידי חכמים בהנהגת ציבור, בתוך: איש על העדה, ירושלים תשל"ג, עמ' 105.

⁶⁴ ראה בבלי בבא בתרא י'. עבודה זרה יז.

⁶⁵ בבלי חולין ז'.

⁶⁶ ראה רש"י מסכת מועד קטן דף כ"ב: על מה שאמרו בגמ' "חכם שמת בית מדרשו בטל" וכתב רש"י ד"ה חכם "ממונה על העיר שמבקשים ממנו הוראה" כלומר רש"י מסייג את דין חכם שמת לחכם הממונה על העיר.

⁶⁷ תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נה עמוד א. ראה להלן עמ'.

⁶⁸ תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיד עמוד א ועיי"ש בתוס' ד"ה ואפילו ובפירוש המאירי כתב שם "איזהו ת"ח שראוי למנותו פרנס על הציבור כל ששואלים אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר ואפי' במסכת כלה כלומר אף על פי שאינה רגילה ו"א בה להקל וגורסים בהלכות כלה כלומר בהלכות מועדות שהיה מנהגם לדרוש בהם תמיד ובכלל זה בכל עניינים שצריכים לאיסור והיתר אף על פי שאינו בקי כל כך בדינים וכן יראה לפרש במסכת תענית כמו שהתבאר שם" ואם כן שתי דעות יש בראשונים אם נצרך ידע רב יותר או שמספיק ידע בסיסי בהלכות הנהוגות.

ועיין בדברי התשב"ץ חלק א' סימן ל"ג שחילק אם יש חכם גדול ממנו או לא וכן חילק בין לדון ובין מינוי לראש ישיבה.

ועיין עוד בדברי תשובות חתם סופר או"ח ח"א סימן י"ב "ואפילו יהיה גדול הרבה ממנו מ"מ הלא ר"ע ור' יהושע היו גדולים מראב"ע ואפ"ה מנוהו לראב"ע נשיא מפני שר"ע לא היה לו זכות אבות ור' יהושע היה בר פלוגתא דר"ג, ש"מ כיון דראב"ע היה ראוי להיות נשיא על כל ישראל זולת איזה חכמים שהיו גדולים ממנו בתורה ומיהו בשארי מילי היה הוא עדיף מיניהו אין ראוי שיפסידו כל ישראל מפני ב' וג' אלו, וה"נ בכל עיר ועיר אין החיוב שיהיה הממונה פרנס על הציבור גדול מכל לומדי העיר דוקא כי לפעמים הוא מרוצה לציבור ולא החכמים האלו אעפ"י שהם גדולים מזה בתורה, כיון שעכ"פ לכל הציבור ראוי זה להיות מנהיג לא יפסידו הם עבור ב' לומדים אלו" ואם כן הכרעתו שפרנס הממונה אינו צריך להיות התלמיד חכם הגדול ביותר אלא מרוצה לציבור. ולכאורה

תפקידו של פרנס הממונה על הציבור היה גם להכנס לענייני משא ומתן וקביעת תקנות הסוחרים לבחון אם הסכמי הסחר שלהם ראויים וכמו שאמרו⁶⁹ "הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה. אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה; אתו לקמיה דרבא, חייבינהו רבא לשלומי. איתיביה רב ימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם! לא אהדר ליה רבא. אמר רב פפא: שפיר עבד דלא אהדר ליה מידי, ה"מ היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב - לאו כל כמיניהו דמתנו." כלומר שאין כח ביד סוחר העיר לקבוע תקנות במקום שיש אדם חשוב.

וכתב שם המאירי שאין הדבר תלוי בהימצאותם של תלמידי חכמים בעיר אלא בהימצאותו של תלמיד חכם הממונה על ענייני העיר וז"ל "אף זה שבארנו בבני אמנות אחת שרשאים להתנות ביניהם שלא יעשה אחד ביום חברו ולחייב את העובר בקנס ידוע בלא רשות אנשי העיר וגדוליה יתבאר למטה דוקא במדינה שאין בה חכם חשוב לתקן דרכי המדינה אבל אם יש שם חכם חשוב אין יכולין לענוש ולהפסיד אלא מדעת החכם ואם הענישו חייב המעניש לשלם ומ"מ דוקא חכם שהוא פרנס וממונה על מעשה העיר לפשפש בהם ולתקן את המעוות אבל שאר תלמידי חכמים אין להם כלום בדבר זה וכן כתבו גאוני ספרד יש אומרים ואף בבני העיר כלם הדין כן שאם יש שם אדם חכם וממונה על כך אין תנאם כלום אא"כ ברשותו וכן פירשוהו רוב מפרשים ולא יראה לי כן אלא בפרטי העיר כגון בני אמנות או אמניות אבל כלל העיר יראה שאף הם מתנים שלא ברשותו שהרי אף הם יכולים לבטל את מנז"ו"⁷⁰

בנוסף על כך הרי שאין סמכות לתקנות של מקצת אנשי העיר על קצתם ללא הסכמת החכם הממונה בעיר. דין זה נדון בהרחבה בדברי הפוסקים הראשונים ודורש עיון בפני עצמו. אולם הכלל שלמדנו מעיון בראשי הפרקים הללו הוא שהרבנות איננה מסתכמת בפסיקת הלכות גרידא ולבד מידיעת ההלכה נדרש מן הרב להיות פנוי

סתר משנתו שם בסימן י"ג "אך מ"מ בענין רבנות דמדינה שעיקרו שיהי' גדול מכל רבני המדינה ושישאלו ממנו ועל פיו יצאו ויבואו, ואם איננו גדול מהם בודאי לא יועיל ירושת אבותיו ואי גדול מכולם אזי אפילו איכא בעלמא גדול מזה מ"מ זכות אבותיו יעמדו לו להקדימו, אבל אי איכא במדינה גדולים ממנו אי אפשר לומר שיש לו קדימה" שחילק בין רבנות מדינה שנדרש מן הרב להיות גדול מרבני המדינה. וי"ל.

⁶⁹ תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ט עמוד א

⁷⁰ וראה עוד מה שאמרו בפסחים קי"ב. אל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים וכתבו שם רש"י ורשב"ם "דטריד בגירסא ולא טריד במילי דציבורא" ובמאירי שם. ועיין עוד תשובות ציץ אליעזר חלק י"ח סימן פ"א שהשיב באריכות לתלמיד חכם שאין לו ליטול משרה ציבורית ולבטל בכך מלימודו ונראה עוד מדבריו שם שיש הפרדה בין תלמידי חכמים ופרנסים. וראה בשו"ת יד אפרים סימן י' שהאריך על חשיבות חלוקת התפקידים ועל ההפרדה בין תלמידי חכמים ובין העיסוק בצרכי העיר.

עוד על מעורבות הרב בתקנות הציבור ראה בתקנות מדינת מעהרין סימן רפ"ו שאין תוקף לתקנות ללא הסכמת הרב ועיין עוד הפניות אצל יעקב כץ, מסורת ומשבר, ירושלים תשי"ח עמ' 98 הערה 6.

לקהלו בדרישת ה' ומוטלת עליו הדאגה לכל המצב הרוחני שבעיר⁷¹ וכן לטובת העניים והנזקקים.

מרא דאתרא

הרב איננו דמות ערטילאית אלא היא דמות הקשורה מעצם תפקידה למרחב ולמקום עליו היא אחראית. רב הוא רב דמתא- רב המקום. לרב ניתנה על פי ההלכה סמכות בלעדית להורות ולהכריע בעירו⁷². הרב בעירו נחשב כפוסק היחידי ועל הציבור להישמע להכרעותיו ההלכתיות אף בדברים שאחרים חולקים עליו. וכמו שאמרו⁷³ "ת"ר במקומו של ר"א היו כורתים עצים לעשות פחמין לעשות ברזל בשבת

⁷¹ ראה לשונו של הגר"מ שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות כרך א' סימן תתל"ז "אמנם ראוי לידע דעיקר תפקיד הרב הוא בתוך הקהלה עצמה: **ללמד תורה ולהורות להם דרך ה'**, ובזמן האחרון התחילו לחפש רבנים שיעסקו בקירוב רחוקים ושידעו לדרוש וכדומה, אף שאינם ת"ח מובהק להורות לקרובים ובעל השפעה בהקהלה גופא לחזק עמודי הדת וכו', שזהו תנאי עיקרי לרב".

⁷² ראה תשובת מהר"י וויל (סימן קנ"א) הובא בתרומת הדשן פסקים סימן קכ"ו שרשאי כל תלמיד חכם להורות אף שיש שם רב אחר בעיר כשהקהל לא מינוהו לראש וקצין ועיין שם סימן קכ"ח וברמ"א יו"ד סימן רמ"ה סעיף כ"ב הביאו "רב היושב בעירו ולומד לרבים, יד יכול חכם אחר לבא וללמוד גם כן שם, אפילו מקפח קצת פרנסת הראשון, כגון שהקהל קבלו הראשון עליהם לרב ונטל פרס מהם על זה, אפילו הכי יכול השני לבא לדור שם ולהחזיק רבנות בכל דבר, כמו הראשון, אם הוא גדול וראוי לכך. (מהרי"ו סי' קנ"א ומהר"י בפסקיו סימן קכ"ח ע"ש תשו' הגדולים). אבל אם בא חכם אכסנאי לעיר, אין לו לקפח שכר הרב הדר שם לעשות חופות וקידושין וליטול השכר הבא מהם, הואיל והוא פרס הרב הדר שם; אבל מותר לעשות החופה ולתת השכר לרב הקבוע. וכן הותר לו לדון בין שני בעלי דינים שבעיר הבאים לפניו לדון, דלמא הרב שבעיר אין ממוצע להם. אבל אין לו להורות איסור והיתר, או לדרוש לנהוג שררה, באתריה דחבריה" וכיוצא בזה כתב בשו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן קל"ב, (בשו"ת יביע אומר חלק ט' יורה דעה סימן כ"ז כתב בתוך דבריו שדברי המהרשד"ם אינם אלא כשתשש כוח הרב אבל אם יכול עוד ללמד אסור לאחר ללמד ולדרוש תחתיו) אולם כבר כתב בתשובות חתם סופר יורה דעה סימן ר"ל שאין ללמוד מדברי תשובות מהר"י וויל הנ"ל לזמן הזה משום שבזמנם ומקומם לא קבלו רב כפועל והוא היה אחד מבעלי הבתים שבעיר שהיה מורה הוראות וכו' אבל בזמן הזה שאדם עוקר דירתו ונהיה פועל של הקהל וסומך את שכרו על סידורי הקידושין וכדו' הרי אין לאף אדם זכות להורות במקומו. ראה עוד בשו"ת דברי חיים יורה דעה חלק א' סימן נ"א, נ"ב שחלק על דברי החתם סופר הנ"ל. ובשו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא חלק ב' סימן ל"ג דחה תשובת בעל דברי חיים וחיזק דבריו של החתם סופר וכן כתב בערוך השולחן יורה דעה רמ"ב סעיף כ"ט והסביר בזה את מטרת הסמיכה בזמן הזה "ולפי הזמנים שלפנינו ועוד מדורות הקדמונים שכל עיר בוחרת לה רב מובהק להורות ולדון ונחשב כרב מובהק לכל העיר והסביבה ואין רשות לאחר אפילו הגיע להוראה להורות ולדון במקום זה אא"כ נותן לו רב העיר רשות לזה נותנין לו הסמיכה כדי שיוכלו לבחורו לרב באיזה קהלה אבל בלא סמיכה אסור להיות רב או מורה צדק וכן נהגו מקדמונינו וחלילה לשנות וזהו עיקר עניין הסמיכה בזמננו" וזהו כעין נטילת רשות ועדות שהגיע להוראה" וע"ע בדבריו יורה דעה סימן רמ"ה סעיף כ"ט שכתב כנ"ל ועוד כתב מטעם זה שאין נוהג בזמן הזה ירושה ברבנות משום שהוא שכיר הקהל ואת אביו רצו לשכור ולא את הבן. וראה עוד בשו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימנים שי"ב – שי"ד ובשו"ת ציץ אליעזר חלק י' סימן ל"ז וכן האריך שם בגודל האיסור של הקהל למנות להם מו"צ וכדו' ללא רשות מרב דמתא בחלק ה' סימן ד' ובחלק ג' סימן כ"ט והניף ידו בחובת טובי העיר להיזהר בזה גם בחלק י"ח סימן נ' (וראה עוד ביביע אומר חלק ט' חושן משפט סימן ט').

וכן כתב בשו"ת שמש צדקה חושן משפט סימן א' שאין למנות דיינים ללא הסכמת הרב דמתא.

⁷³ בבלי שבת ק"ל. וע"ע בבלי כתובות ו'.

במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים בשר עוף בחלב" ובירושלמי⁷⁴ מצינו אף שינוי מנהגים של ההולך ממקום למקום אחר כדי לנהוג כמו פסיקת הרב המקומי 'ר' אבהו כד הוי אזיל לדרומא הוי עביד כר' חנינא וכד הוי אזיל לטבריא הוי עביד כרבי יוחנן- דלא מפלג על ברנש באתריה⁷⁵.

ומצאנו חידוש בכוחו של רב המקום שאף שישנו דין שחכם שאסר אין חבירו רשאי להתיר מכל מקום כתבו האחרונים⁷⁶ שכל הדין חכם שאסר אין חבירו רשאי להתיר. אינו נוהג במרא דאתרא שאף אם חכם אחר אסר רשאי המרא דאתרא להתיר. על הרב מוטלת הדאגה לבני עירו⁷⁷ ולו ניתנה הסמכות להכריע בהלכה לכל מקומו ועל הציבור להישמע להוראותיו ולהכרעותיו⁷⁸.

שחיטה וכשרות

כוחו של רב העיר אינו רק בפסקים והוראות אלא אף במינויים של שוחטים ובאחריות על הכשרות. מקור דין זה נמצא בגמ' חולין (י': י"ז): על דין השוחט להראות הסכין לחכם משום כבודו של חכם⁷⁹. וכתב הרמ"א⁸⁰ "ויש לבית דין לחקור ולדרוש אחר הבודקים והשוחטים ולראות שיהיו בקיאים ומומחים וכשרים"⁸¹

⁷⁴ ירושלמי ברכות פרק ח' הלכה א'

⁷⁵ בסוגיה זו של חכם שהורה והסתמכות על דעת המקילים ראה עוד בתשובות הרשב"א חלק א' סימן רנ"ג שאם היה רב שם ולמד תורה יכולים להקל כמותו ועיין עוד בשו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן ע"ו ובשו"ת אבן עזר רס"ב (מראי מקומות רבים ניתן לראות בהגהת המהדיר הרב דוד אביטן שם) ובפוסקים יורה דעה סימן רמ"ב וחזו"א יורה דעה סימן ק"נ.

⁷⁶ דמשק אליעזר חולין פרק אלו טריפות (סימן ו) וראה עוד בארוכה בידון זה בשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ג' יורה דעה סימן קע"ד.

⁷⁷ ומחמת זה מצאנו שמצווה על גדול העיר לערב עירוב תבשילין על כל בני עירו ועל זה סומך מי ששכח כמבואר בטור ושולחן ערוך אורח חיים סימן תקכ"ז סעיף ז'.

עוד מצינו בדברי האחרונים שאין למכור חמץ אלא אצל רב העיר. וכתב בשו"ת דברי מליאל חלק ה' סימן ט"ז "וע"ד בני הכפרים שמתעצלים ללכת למכור חמץ ע"י הרב. ומזכירים חמץ ע"י השו"ב הנמצא בכפר. חלילה לעשות כזה. כי כמה פעמים יזדמן שצריך לדעת איך לכתוב פרטי המקומות והחמוצים. והשו"ב הכפרי הלואי ידע הלכות שו"ב כראוי. ולא הלכות פסח. וגם בין המורים ראיתי כאלה שטועים בפרטי כתיבת הצעטלען. וגם יפה כתב כת"ר כי בשעת מכירת חמץ שואלים ג"כ כמה שאלות בהלכות פסח. וכשמוכר ע"י השו"ב. שואלים מהשו"ב. והוא בוש לומר איני יודע. ומורה להם כאשר יישר בעיניו. ועוד כי זה גזל גמור. דהלא ההכנסה ממכ"א שייכת בכל תפוצ"י להרב וכן ההכנסה מהכפרים שבגליל העיר שייכת לו. וע' חיבורי ח"ב ס' ד' ה'. ולזה פשוט שאסור למכור חמץ רק אצל רב העיר שהכפר הלז שייך לגליל העיר ההיא. זולת לפעמים נמצא איש מהעיר או מהכפר בעיר אחרת. ומסופק אם יספיק לבוא לעירו למכור החמץ או שמא ישכח. אזי מותר למכור בעיר אחרת. ובכגון זה מחלו המורים מתחילה זה לזה. דהא גם בעירו יזדמן שימכור שם איש מעיר אחרת. ואדעתא דהכי נקבעה ההכנסה הזאת."

⁷⁸ וכן כתבו באחרונים שאין לתקן תקנות הקהילה ללא נוכחות רב העיר, עיין נחלת שבעה הלכות שטרות סימן כ"ז

⁷⁹ וראה דבריו החריפים של היעב"ץ בשו"ת שאילת יעבץ חלק ב' סימן קצ"ו כנגד שוחט ששחט לא הסכמת הרב ופסל שחיטתו ותפילתו וכן האריך בעל ערוך השולחן כנגד השוחטים ללא אישור של הרב דמתא בערוך השולחן יורה דעה הלכות שחיטה סימן י"ח סעיף י"ח "מדינא דגמ' [י"ח א] חייב כל טבח להראות סכינו לחכם העיר קודם כל שחיטה ושחיטה ואסמכה אקרא [י"ז ב] והחמירו בזה הרבה עד שאמרו חז"ל [שם] שאם לא הראה סכינו לחכם אף שנמצא הסכין יפה מנדין אותו ואם לא נמצא יפה גם מעבירין אותו שלא יהיה טבח עוד ובנמצאת יפה

ובדבר חשיבות השגחת הרב על כל ענייני השחיטה והכשרות כתב בשו"ת אפרקסתא דעניא⁸² "ואני עד בדבר גודל צורך השגחת הרב על שו"ב דמתא אפי' חסון הוא כאלונים בתו"י וכל המרבה לבדוק אחר השוחטים בעינים אלו הר"ז משובח, כמ"ש השמלה חדשה שם ס"ד. ובס"כ שם כ' "ומה טוב הי' בדורות אלו להחזיר הדבר ליושנה למנות א' מגדולי העיר שאליו יובל הסכין לבדקו". והרבה יש להתלונן על כמה רבנים שהתרשלו בזה והניחו את השו"בים להיותם כבמה בפני

יכול החכם למחול על כבודו אמנם כתבו הטור והש"ע סעי' י"ז דהאידינא נהגו החכמים למחול על כבודם כי הם בעצמם ממנים אנשים ידועים באומנותם וביראת ה' על השחיטה והבדיקה ולהם מחלו כבודם כי הם זהירים וזריזים הרבה ונתמנו ע"פ חכם העיר ולכן שוחט שאינו ממונה מן רב דמתא אפילו היה שוחט בעיר אחרת אסור לו לשחוט בתוך העיר ובסביבותיה שלא ברצון החכם מהעיר ואם שוחט בלא רשיונו אסורים לאכול משחיטתו ומעיד על עצמו שהוא אינו ירא אלהים ואינו מקפיד על השחיטה ואין זה מפני החומרא אלא מעיקר הדין כן הוא דכיון דמדינא דגמ' צריך להראות לחכם בכל שחיטה ושחיטה אלא שהחכמים מחלו על כבודם ממילא דפעם הראשון כשבא לשחוט בעירו של החכם וסביבותיה ודאי דאינו מוחל על כבודו ואינו רשאי למחול כדי שלא תהיה השחיטה הפקר ולכן מעיקר הדין כל שוחט שהחכם אינו רוצה שישחוט שם שחיטתו אסורה מדינא ויש יכולת ביד החכם להעביר שוחט אם רואה שאינו נוהג כשורה אף כששחט מכבר בעיר הזאת שנתמנה מפי החכם וק"ל בן בנו של ק"ו ששוחט שעדיין לא נתמנה עד עתה במקום הזה ושוחט שלא ברצון הרב דמתא ששחיטתו אסורה וראוי לעונש וכל המחזיק בידי שוחט כזה נגד רצון הרב דמתא עתיד ליתן את הדין וכאלו אוכלים טריפות ועונם קשה מאד ותהי עונותם על עצמותם והשומע תבא עליו ברכה:" וראה עוד בשו"ת דברי חיים יורה דעה סוף סימן י"ח שצריך הרב להימלך עם רוב לומדי העיר בהעברת שוחט ממשרתו ושם סימן ז' י' כ' כ"ט ותשובות נוספות סימן ה' ששוחט שלא סר למרות רב העיר שחיטתו פסולה.

אמנם עיין בשו"ת אמת ליעקב סימן נ"ט שכתב בפשיטות על רב שהורה לא לאכול משחיטת שוחט שדבר כנגדו שאין שום כוח לרב לפסול שוחט משום שהעז כנגדו בדברים.

⁸⁰ יורה דעה סימן א' וראה שם בפתחי תשובה.

⁸¹ ובשו"ת דבר משה (סימן צ"ב) בתוך דבריו שכתב לחלק בין שוחט שמספיק הסכמת רוב הקהל לבין שליח ציבור שצריך הסכמת כולם שדווקא תפילה שהוא במקום קרבן לא שייך שיקריבהו שלא מדעתו אבל בשוחט תלוי בדעת רוב הקהל, הוסיף שם שכל זה בהסכמת המרא דאתרא שהוא החכם שבעיר והוא הממנה לשוחט והוסיף שם שאף שיש מיעוט שאינם רוצים מינוי זה, מכל מקום למרא דאתרא שומעים שלו משפט הבחירה וכן הוא בפתחי תשובה יורה דעה סימן י"ח סעיף י"ז וראה עוד בשו"ת מהרש"ם חלק ו' סימן נ"ד ושם סימן ס'. וכתב בשו"ת ב"ח הישנות סי' ה' שהרב יכול לאסור שחיטת השו"ב ששחט בלא הסכמתו. וכן החמיר מאוד בשאלת יעב"ץ ח"ב סי' קצ"ו שאסור לשחוט בלא הסכם הרב דמתא. ועיין בכל זה בשו"ת דברי מלכאל חלק ג' סימן ל"ה. וראה עוד בשו"ת הרב"ז חלק א' יורה דעה סימן ס"ה מקורות רבים בעניין זה.

ובשו"ת דברי מלכאל חלק א' סימן לה כתב שאין להתחשב בדעת רוב הקהל בענייני ידיעת התורה ויראת שמים של הרבנים ותוקף נתינת כתבי קבלה וסמיכה ללא בדיקות גמורות

וז"ל "אבל בדבר שאין לההמון שום ידיעה. כגון להבחין אם הרב ראוי להוראה כשאין לו תעודות נכונות מגדולי הזמן. או על אומנות השו"ב במלאכתו ובקיאתו בדינים. וכן ביראת שמים אם יש איזה מקום לחוש עליו. בזה בוודאי אין לההמון שום דיעה דהוי כאומרים איני יודע. שאף האומר שידע הוא משקר. דאנן סהדי שאינו יודע. וכמו שאנו רואים בחוש בעתים הללו אשר אם השו"ב יגן בתפלה בקול ערב עם משוררים אזי כל ההמון עונים פה אחד שהוא שו"ב טוב ומובחר אף שאינו אומן ולא ירא שמים. ומעט הבע"ב יראי ה' והרב דמתא המכירים באמת. אין שומע להם בעוה"ר. וכן אם ידרוש אחד מילי דבדיחותא או מאיזה ספר בלשון חלקלקות וניגון יפה או יטה דעת ההמון אחריו ע"י ערמות שונות ותחבולות נמבזות אין כדאי לזכרם. יענה ההמון ויאמר קצין ורב ומורה תהי' לנו אף שאין בו ריח יראת שמים. והרבה פעמים מזדמן שלהורות אינו יודע. וכי נאמר בזה שדעת הלומדים ויראי שמים האמתיים יהי בטל ברוב. הס מלהזכיר. וכן הסכים הגאון הצדיק אבד"ק ביאלאסטאק צ"ל בעהמ"ח ס' עונג יום טוב במכתבו אלי שבעינים כאלו אין שייך לילך אחר רוב דיעות ההמון. ובאמת הרבנים בעצמם אשמים בדבר הזה אשר נותנים כתבי קבלה וסמיכה בלי בדיקה גמורה. ויש שנותנים מפני פניות שונות. ומפני כבוד התורה אין כדאי לפרטם."

⁸² חלק א' סימן קצז

עצמם, ורבו המכשולות ר"ל, עד שכל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול, כ"ש בזה"ז ובמדינה ההיא, והוא בכלל עת לעשות לה' וכו', ודי בזה לנבון וידעם.⁸³

והרב בן ציון עוזיאל רבה הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל כותב⁸⁴ "קושטא הוא דבזמננו זה אין דין תלמיד חכם לכמה דברים (עיין ש"ך סי' י"ח ס"ק כט). אבל לענין זה כל רב במקומו שהוא מפורסם לרב מורה הוראה או כל רב מובהק ומפורסם במקום שאין רב דמתא, הרי הוא כחכם שבזמן התלמוד שחכמים חלקו לו כבוד זה כדי לגדור פרצת השחיטה והבדיקה שלא יפרצו בה אלו שאין להם ידיעה ומומחיות ואינם מפורסמים ביראתם את ה' מרבים"

- לגבי חובת הרב לדאוג לכשרות המקוואות ראה בשו"ת דברי יציב⁸⁵ שהביא מדברי האחרונים "כי אין להכשיר מקוה בלי רשות הרב דבמקוה צריך השגחת והוראת הרב דמתא, ואם אין הרב משגיח על המקוה יכול לבוא לכמה מכשולות ח"ו, ע"כ הנהיגו גדולי הדור שאין להכשיר שום מקוה בלי הוראת ורשות הרב" והעיד על עצמו שם "וכן נהגתי בעצמי זה קרוב לששים שנה שנתמנתי להיות יושב ולהורות לבנ"י הגם שלא הייתי כדאי לכך, והלכתי בכל עת שהכשירו המקוה לטבילה ע"י השקה וכדומה בכל מקום שהייתי"
- לגבי סידור חופה וקידושין כתב השולחן ערוך⁸⁶ "כל מי שאינו בקי בטיב גיטין וקדושין לא יהא לו עסק עמהם להורות בהם, שבקל יכול לטעות ויתיר את הערוה וגורם להרבות ממזרים בישראל" ומקורו בבבלי קידושין ו'. וכתב שם רש"י "לא יהא לו עסק עמהן - להיות דין בדבר שמא יתיר איסור ערוה וזהו עיוות שאינו יכול לתקן", ומכאן כתבו בט"ז ובבית שמואל שם שאינו עיכוב בסידור קידושין ואינו אלא שלא יורה בהלכות אלו אבל רשאי לסדר קידושין אף שאינו מוסמך לזה. ובמהרש"א⁸⁷ גם כתב לחלק בין קידושין לגיטין "ולזה נשתרבה המנהג בדורינו שנותנין רשות לכל אדם היודע קצת לעסוק בקדושין משא"כ בגיטין שרבו כמו רבו דיניה והלכותיה בחומר א"א להתירה אין לאדם לעסוק בהן כ"א היודע" וברמ"א⁸⁸ כתב שמי שלא הוסמך לגיטין וחליצה

⁸³ וכתב בערוך השולחן סימן א אות ס"ח שחייבים הציבור להישמע לרב הממונה שקיבלוהו עליהם בכל ענייני הכשרות והשחיטה "שהרב דמתא נאמן בכל עניין דכיון שהקהל קבלוהו להורות והוא אומר שברור אצלו שטרפה היא איך אפשר שיאכלו והרי קבלוהו עליהם לשמוע לדבריו בכל דיני איסור והיתר [נ"ל]:"

⁸⁴ שו"ת משפטי עוזיאל כרך ב - יורה דעה סימן א וכן כתב בשו"ת שואל ונשאל חלק א' סימן נ"ה לגבי דין הספד ביום הפורים "ולענין שיעור החכמה שנקרא בה חכם נלע"ד דהגם דקי"ל דבזה"ז אין לנו דין ת"ח מ"מ מי שהוא ממונה לדון ולהורות באיזה עיר וכפר כיון שהוא בתור רב העיר יש לדנו כת"ח ואפי' שאר עירות יש פנים דידון אותו כדן ת"ח" ועיין עוד בשו"ת יביע אומר חלק ט' יורה דעה סימן מ"ו

⁸⁵ חלק יורה דעה סימן קיז וכן בשו"ת שבט הלוי חלק ד' סימן קט"ז

⁸⁶ אבן העזר סימן מ"ט סעיף ג'

⁸⁷ חידושי אגדות קידושין י"ג.

⁸⁸ יורה דעה סימן רמ"ב סעיף י"ד

אסור לו לסדר גיטין ולא הזכיר שם מקידושין. אמנם בשבות יעקב⁸⁹ למד שהוא הדין לענין קידושין "אף על גב דמשמ' שם בש"ע דאם הוא מוסמך למורינו מות' לסדר גיטין וחליצות וה"ה לקדושין בלי התרה זו לא נאמר אלא בזמנים הקודמין שלא היו מסמיכין אלא הראוי לכך משא"כ בדורות הללו שסומכין אף על פי שאינם הגונים לפעמים מחמת יראה ונשיאות פנים של אלמי ותקיפי ארץ ושוחד ממון מסמיכין אף על פי שאינם הגונים ואינו ת"ח כלל ואלו כל אדם מקדש השם בזה ולהציל עצמו מחבר רע (כמו שקרה לי ברוך השם) כי אין בידינו להעמיד הדת על תלה בזה וכיוצא בו וכ"כ בספר ערך לחם של מהר"י קשטרו בי"ד סימן רמ"ב וז"ל ואני ראיתי מהסמוכין דלא הוי ידעו צורתא דשמעתתא והרבה נתווכחתי עם חכמי אשכנזים על מה זה עכ"ל לכן תקנ' קבוע תקנו שלא ליתן קידושין בלתי התרת הרב שהומחו עליהם אף על פי דגם לפעמי' נמצא איזה רבנים שנתמנה בשביל ממון או קורבה וכל רוח אין בקרבם מ"מ הוא דבר דלא שכיח ולא ד"ת במתים ונפלים שלא נפתחו עיניהם כלל הקדוש ברוך הוא יפרע ממעמידיהם⁹⁰

ולפי זה לא די בידיעת הלכות קידושין לסדר קידושין אלא צריך מינוי לדבר זה והוא בכלל מינוי הרב דמתא⁹¹.

⁸⁹ חלק ג' סימן קכ"א

⁹⁰ אמנם בנודע ביהודה תנינא אבן העזר סימן פ"ג כתב שאינו אלא לכתחילה אבל אם הרב לא בא בזמן החופה וודאי שיכול אחר היודע בטיב חופה וקידושין לסדר. וראה בשו"ת באר משה, כבוד חכמים סימן ט' שהפליג בדבר שמי שהשיג גבול הרב בסידור קידושין הקידושין בטלים.

ובשו"ת הרב"ז חלק א' סימן ק"ט הביא מדברי שו"ת כנסת יחזקאל סי' ע"ב "אמנם אם אדם יעלה על רוחו לסדר קידושין בלי רשות והורמא האב"ד דקהלה או דמדינה, לא תהיה כזאת בישראל. כבר קמו רבנים על הא מילתא ולבשו בגדי נקם להניף ולהריק חרב לנדנה, החרם תחרימו וירדנה. וכל גאוני ארץ קבלה בידיהם מרבני צרפת קבלו מרבינו תם שגזר ואמר לבל יסדר קידושין כי אם שנבחר לרב בקהלה ובמדינה" והמשיך שם בדבריו "מי לא יחרד לבבו לעבור על חרם קדמונים כאלו, ולעשות הרע בעיני אלקים ואדם, ויסדר קידושין ויברך שבע ברכות, שאין זה מברך אלא מנאץ!" וראה עוד בשו"ת בצל החכמה חלק ב' סימן ע"ב שכופין את החתן שיסדר קידושין רב העיר וכן נטיית הגר"מ שטרנבוך בתשובות והנהגות חלק ב' סימן תרל"ז

בשו"ת מהר"י וויל סימן פ"ה כתב לבטל גיטין שנעשו על ידי מי שלא הוסמך לזה עיי"ש. ובים של שלמה גיטין פרק א' ז' כתב שתקנה זו שסידור הגיטין שייך לרב יש בה קלקלה ואם יישר חילו הוא היה מבטל דבר זה "וע"ז נתפשט המנהג האידנא שחכם העיר מסדר כל הגט מתחילתו ועד סופו, וזולתו לא ירים הסופר וה"ה החותם את ידו והשליח את רגלו, אלא כפי אשר מורה החכם, ותקנתה קלקלת', שאין ממנין חכם בשלמות החכמה הצריכה לו, אלא מי שהוא נסמך ונקרא בשם מורינו הוא החכם והמסדר, בין ידע ובין לא ידע, ואי אישר חילי אבטליה"

⁹¹ וראה חתם סופר יורה דעה ר"ל על ההיתר ליקח שכר על סידור חופה וקידושין.

עוד על תפקיד הרב בסידור חופה וקידושין ושיקולים רחבים לקיום התורה ראה בשו"ת תשובות והנהגות חלק ד' סימן רפ"ט

עוד על סמכות רב למנוע מינוי של חזן ראה הפולמוס בשו"ת באר משה כבוד חכמים סימן כ"ב – ל"א

דרישות מתפקיד הרב בדברי רבותינו האחרונים

בתשובות מהרשד"ם בא לפניו דיון על ביטול כתב רבנות שהקהל נדרו והחרימו על מינויו של הרב, ולאחר שלוש שנים ממינוי הרב רצו לסלקו ממשרתו והתיר להם המהרשד"ם על סמך שנדר זה היה בטעות כיוון שהרב לא היה מרביץ תורה כמו הרבנים הקודמים לו.

"כי הם הורגלו עם הח' הש' ויש' כמהרר"י וארון תלמידו של הרב כמהרר"ל נ' חביב ואח"כ עם הח' הש' כמהרר"י סמוט ואחרון עם כ"ה שמואל לבי' קלעי וכל אחד מאלו היה בקי בחדרי תורה והיה מלמד אותנו בכל שבת כדרך כל מי שהוא מרביץ תורה וגם כל דין שהיינו צריכין היה מסדר סדר פסק לעזרתנו על הדין ועל האמת וזה הח' חשבנו שהיה כיוצא בהם שהיה מועיל לנפשותינו וראינו שלא היה מועיל כי אם ברפואת הגוף ועל כן ראינו עת לעשות לה' ולבקש מי שילמד אותנו ולקבוע לו ישיבה כמו שהיה להח' הש' כמהרר"ר שמואל הנז' ז"ל⁹²".

ומהר"י בן לב בתשובה גם כן התיר לקהל נדר שהודר על דעת רבים על מינויו של רב מרביץ תורה וכתב:

"ועל מה שבא בשאלה אם מתירין על דעת רבים למצוא כזאת שיהיה ביניהם מרביץ תורה שיוורה להם הדין וידרוש להם כמנהג החכמים המרביצים תורה בקהלות אין ספק שאין לך מצוה גדולה הימנה אמרו במדרש תנחומא ויקהל משה בעלי הגדה היו אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר קהלה בראשה אלא פרשה זו בלבד ולמה כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה רד ועשה קהלות גדולות בשבת כדי שילמדו כל הדורות הבאים אחריו להקהיל קהלות בכל שבת ושבת להכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמוד בהם תור' ברבים ע"כ והא ודאי מילתא דפשיט' היא ואין בזה ספק דהך התרה הויה לדבר מצוה ולדבר מצוה מתירין אפי' על דעת רבים⁹³"⁹⁴.

⁹² שו"ת מהרשד"ם יורה דעה סימן קל"ה

⁹³ שו"ת מהר"י בן לב חלק ג' סימן פ"ח

⁹⁴ וכן נזכר הרבצת התורה כחלק מתפקיד הרב בתשובות דברי חיים יורה דעה חלק א' סימן נ"ב "לקבל איזה גדול בתורה להרביץ תורה בגבולם ולהדריכם בדרך ישרה" וראה עוד בשו"ת הריב"ש סימן רע"א ובשו"ת התשב"ץ חלק א' סימן קמ"ו בתוך הדברים בתיאור תלמיד חכם 'וראו' לדרוש ברבים'. וכן בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי סימן כד "קהל אחד נמנו וגמרו והעמידו ביניהם למרביץ תורה לפלוני אלמוני ועשו לו כתב על זה וכתוב שם שהעמידוהו לנחותם הדרך הישרה ולהודיעם את חקי האלדים ואת תורותיו ובאורו יראו אור התורה ושהוא מלבישם בגד ישועות נפשם וירביץ תורה ביניהם יורה ידיו וכו' מהיום ועד זמן פלוני" "איככה אוכל וראינו ברעת נפשנו כי אנחנו צמאים לדרוש את דבר ה' והחכם הזה אינו יודע מאומה ואינו דורש לנו כלל" "לכו ונלכה באור ה' לבקש לנו חכם יודע שיקבע לנו ישיב' ושידרוש לנו בכל שבת ושבת ושיוורה לנו את הדרך אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה". וראה עוד בשו"ת מהר"ט"ץ החדשות סימן ס "לשון המורגל אצלנו ובכל גלילות ישראל שאינו נקרא מרביץ תורה אלא החכם הדורש להם ומנהיגם על התורה ועל העבודה"

דברים דומים מצאנו בשו"ת מהריט"ץ⁹⁵ שהתיר בשעת הדחק לשנות מעות הקדש של יתומים לצורך הבאת רב לעיר וז"ל "בודאי שבשעת הדחק יכולים לשנות לתת להביא מרביץ תורה רובץ כאריה וכלביא, לנתק אגודות מוטה ולשבר זרועות רשעים, כי זו היא גדולה מכל צורכי העיר"

וכך כותב הראי"ה קוק באגרת לר' יצחק אייזיק הלוי בעל דורות ראשונים⁹⁶ "אמנם אם יצליח ה' דרכנו להשיג רבנים שיהיו גם כן דרשנים טובים באמת ויהיו באמת יראי ה' וחושבי שמו החפצים לרומם קרן היהדות בארץ הקודש, אשר שתהיה פעולתם גדולה במושבות בעזרת השם"

ומה נפלא לראות כיצד נטל הרב קוק על שכמו לסובב מכפר לכפר לחזק את היהדות. "והנה אחד מן התיקונים היותר גדולים שבהחזקת היהדות במושבות הוא שאהיה אנכי בעניי מסבב מפרק לפרק במושבות להשגיח על דרכי היהדות הכוללים ולדרוש דברי תוכחה מוסר והשכל... ואנוכי יודע ועד כמה גדולה היא השפעת הסיבוב המכובד והשיחה והדרשה וכל אורחות הקירוב"

מעניין להביא את דברי הרב שמשון רפאל הירש במכתב⁹⁷ שכתב לרב צעיר ובו עצות כיצד יצליח בתפקידו והדגיש שם את חשיבות הדוגמא האישית והדאגה לקהל. "כאשר מביט האדם במראה מצחצח, נחשת קלל, כן יסתכלו אנשי עדתך בך לדעת את אשר יבחרו ואת אשר יחדלו, ואם כן אין טוב לך כי אם להגות בתורת ה' יום ולילה להרבות יום יום מאור עיניך וטוהר לבך מבאר תורתו, ותוסיף יום יום חכמה ודעת מה יעשה ישראל, למען תצליח להיות מורה דת אלוקים באמת, ותורת ה' המסורה לנו בכתב ובע"פ וחכמת דברי חכמים ז"ל וטוהר מדותיהם הוא יהיה לך עמוד ברזל וחומת נחשת..."

עוד שים לבך ודעתך לכל ענייני עדתך, היה אח ורע ואוהב להם בכל ענייניהם⁹⁸, וכל אשר תמצא בכוחך להרבות שלותם ושלומם עם אלוקים ואדם עשה, ואל תאמר גדול אני, זיעת אפך בעבודת ציבורך היא תפארתך והיא תהלתך והיית נעים למעלה ונחמד למטה וינהרו אליך לבב כל אנשי עדתך... כי ידעו נאמנה אשר רק שלומם וטובתם לנגד עיניך בכל דבריך ומעשיך"

⁹⁵ שו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קסא

⁹⁶ אגרות הראי"ה חלק א' אגרת קי"א ועיין עוד בחלק ב' אגרת תקמ"ו וראה עוד בספר אלה מסעי, מסע הרבנים ⁹⁷ בתוך: רבי שמשון רפאל הירש משנתו ושיטתו, ירושלים – ניו יורק תשמ"ט, עמ' 336-338
עוד על מגוון תפקידי הרב בזמן הזה ניתן לראות את דברי הרב עוזיאל אליהו באתר כיפה, <http://www.kipa.co.il/ask/show.asp?id=22513>

⁹⁸ מבט מעין זה על תפקיד הרב ניתן לשמוע בדברי הרי"ד סולבייצ'יק
"אפשר אף לתאר את הרבנות במונחים של הרבי-המחנך שאינו עומד מעל לעדה אלא בתוכה. אז נוצר יחס לא של הרב ובעל הבית אלא של הרבי והתלמיד, שהוא בעצם רגש משפחתי של תלות הדדית ("ומתלמידי יותר מכולם"). במקרה כזה נעלמת המתיחות הנוקשה השוררת בין הרב ובין בעל הבית. המשרה נעשית טפל, האישיות – עיקר" הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, הצופה, 18.3.1960, ראיין מנשה אונגר;

הרב עובדיה הדאיה בתוך תשובה⁹⁹ בדין תורה בין רב לאחד מבני קהילתו כותב "תפקיד הרב להיות נוח לבריות, לקרב את הלבבות, לקרב את הרחוקים, להעביר על מדותיו, להופיע בפני קהל עדתו, להורות להם את הדרך זו דרכה של תורה, לנהלם באמרי פיו, במקל נועם בדברי תורה ומוסר, לעמוד כתרס נגד המתפרצים, לתת עין חודרת על כל המתרחש בשטח הכשרות, בשטח החינוך, בשטח הדת. להיות זריז וזהיר במעשיו ובמדותיו כלפי פנים וכלפי חוץ להיות נזהר מהחשדות ומהמהרהרים אחריו. להיות חולק כבוד לכל אדם, להיות רחוק מנטיות כלפי מפלגה או חברה שהיא. כבודו של הרב להיות למעלה מכל המפלגות, להיות באופן ניטרלי בכל ענין וענין, להרביץ תורה בתלמידים, לקבוע שיעורים בהלכה, בתורה וביראה מידי יום ביום להחדיר תורה ויראה בצאן מרעיתו, לשמור על צביון התורה והמצוות, להעמיד הדת והתורה על תילה בבחינת משמרת למשמרת וכן בכל הדומה לזה. שבזה יהיה לו האפשרות לכהן פאר ויהיה לתהלה ולתפארת בעיני כל ויהיה מורם מעל לנס ולתהלה לשבח ולתפארה."

רעיון חשוב אנחנו מוצאים בדברי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך¹⁰⁰ שכתב שכיום אין הרב יכול להסתפק בענייני תשובות לשואלים אלא מחויב 'להתעניין ולקחת חלק בכל ענייני ציבור כדי להכניס שם את הקודש' ועל הרב בעצמו מוטל התפקיד לברוא וליצור את הצורך והנחיצות ברב¹⁰¹. הרב איננו רק עונה לשואלים הבאים לפניו אלא תפקידו לייצר את הצורך ברב, להראות את נחיצותו ולהשפיע מתורתו בכל עניין. ר' יחיאל יעקב ווינברג¹⁰² מונה ארבעה תפקידים מרכזיים של רב, הרבצת תורה, הוראת הוראות בהלכה, נשיאת דרשות לרבים בשבתות ורגלים, ודאגה לעניים לחולים ולנדכאים. כחלק מהרבצת תורה רואה הרב ווינברג את חשיבות הדוגמא האישית של הרב, "מובן מאליו כי למלא תפקיד ראשי זה היה נחוץ שהרב בעצמו יהיה גדול בתורה. צריך היה ללמוד הרבה, למלאות כריסו בש"ס ופוסקים, קודם שהגיע לרבנות, ואף לאחר שהגיע לרבנות לא חדל ללמוד, כל עתותיו וכל כוחו ומרצו

⁹⁹ שו"ת ישכיל עבדי חלק ה' יורה דעה סימן ל"ג

¹⁰⁰ יתד השבוע, כ"ד אדר תשנ"ו, הובא בקובץ זכור לאברהם, תשנ"ט, עמ' שב.

¹⁰¹ בספר באר ראי, החינוך המקורי במשך הדורות, ירושלים תשנ"ז, מובא הספדו של רבה של ירושלים הגאון ר' בצלאל ז'ולטי על ר' רפאל קצנלבוגן ובתוך הדברים הוא מתאר את ר' שמואל סלנט רבה של ירושלים, ואולי ניתן ללמוד מכך את המבט על תפקיד הרב "פעם אחת כשר' רפאל היה ילד בן עשר ונפלה שאלה בביתם בדיני תערובת בשר בחלב ואמו שלחה אותו לר' שמואל לשאול את השאלה, ר' שמואל אחרי ששמע את הענין שאל, האם הכלי היה בן יומו? הילד לא ידע, השיב ר' רפאל: אחזור לאמי ואשאל ואבוא שוב. קירב ר' שמואל את הילד ואמר לו, ראה אם תלך ותשאל רק זאת, יתכן ואהיה זקוק לבירור נוסף ושוב תחזור הרי תטרח הרבה. הושיב ר' שמואל את ר' רפאל לידו ולימד אותו כמה יסודי דינים בהלכות תערובת בשר בחלב והסביר לו מה הפרטים שדרוש לברר על מנת שיוכל לפסוק. – ור' רפאל סיים – כך נהגו גדולי התורה בירושלים, ר' שמואל שהיה הפוסק הגדול בדורו ידע לקרב ולהדריך אפילו ילד קטן כיצד לשאול שאלה בהלכה על מנת לפסוק כדין ואף הטריח עצמו כדי למנוע טרחה מילד. כי הגאון ר' שמואל סלנט זצ"ל נשא לא רק את כתר התורה כי אם גם את הכתר שם טוב העולה על גביהם הוא היה גם בעל מעשים טובים וחסד ובעל מידות. "עמ' כ"ו-כ"ז

¹⁰² לעיל הערה 3

השקיע בלימוד התורה ובהרבצתה. הרב הישן שימש באישיותו דוגמא ומופת לאנשי הקהילה בקיומו של הפסוק: לא ימוש ספר התורה הזאת מפִּיךָ והגית בה יומם ולילה. על ידי כך פרח לימוד התורה בקהילות ישראל של תקופות הקודמות.¹⁰³ לדבריו "מטרת הדרשה הייתה, להחדיר לתוך הלבבות אהבת התורה ויראת שמים, חיזוק האמונה ועידוד התקוות והשאיפות למילוי ייעודו הנצחי של העם הישראלי להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש. על צורת הדרשה ותכנה עברו תמורות רבות בחליפות הזמנים ובשנוי מצב ההשכלה הכללית והתרבותית של הציבור העברי בהתאם לארצות מגוריהם. אצל חז"ל אנו מוצאים את הביטוי "דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו". זאת אומרת שהדרשנים והחכמים הם בהתאמה לדורותיהם, כלומר לפי הטעם של השומעים. אבל כל זה הוא רק בנוגע לצורה ולסגנון הדרשה, אבל לא לתוכנה הרעיוני ולרוחה, שזו צריכה להיות מכוונה לתכלית אחת ויחידה: חיזוק האמונה הדתית, הגברת הרצון הפנימי לקיום המסורה הקדושה של עם ישראל, העשרת הרוח בערכים נשגבים של תרבות התורה האלקית. והרי בשביל כך נמנו הרבנים: להיות שומרים נאמנים של גחלת ד' שלא תכבה ח"ו, שומרים לעצמאות הרוחנית של האומה הקדושה, להמשכו של המסלול ההיסטורי היחיד והמיוחד של עם ישראל, עם ה' שלא יפסק חלילה."

נמצאנו למדים מסקירה קצרה זו, כי תפקידיו של רב וחובותיו רבים ומגוונים ואינם כשל תלמיד חכם גרידא אלא מינויו של רב כולל אחריות על דברים נוספים בעיר הנוגעים למילוי דשמיא כגון דרשות והוכחת בני העיר ואחריות על חלוקת הצדקה, דאגה לעניים וכל ענייני העיר.

יתר על כן הרב הולך לפני המחנה בכל הנוגע לחיזוק שמירת היהדות וערכיה ונושא על שכמו מגוון תפקידים בהתאם למקום ולנסיבות¹⁰³. ואף שאין כל התפקידים יכולים להיות מיושמים על ידי אדם אחד, אולם יש בכך כדי לראות את מרחב התפקיד של הרב ואת חובתו העצומה כלפי עדתו וקהלו.

¹⁰³ בסימפוזיון מערכת המעין שפורסם במעין תשל"א, וכן בספר איש על העדה, ירושלים תשל"ג עמ' 385 ואילך, דנו מספר רבנים ואישי ציבור באתגרי הרב ותפקידיו בעת הזאת ועמדו על מגוון תפקידיו הרב בעת הזאת בשדה החינוך והכשרות והעלו מספר נקודות חשובות הנצרכות להכשרת הרבנים כגון לימודי תנ"ך, מחשבת היהדות, מעט פסיכולוגיה, מעט ידע על מהו מדע וגבולותיו, וכן על הצורך בשימוש פרקטי אצל רבנים.

פרק ג'

פרק זה יעסוק בפרטי הדרישות שמצינו בתלמוד ובפוסקים בהלכות מינוי רב. יש להעיר שחלק מן הדברים הוא דין לכתחילה וחלק מן הדינים מעכב אף בדיעבד, אולם בין כך ובין כך ניתן ללמוד מכאן על דמות הרב הראויה ועל דרישות התורה מן הרב.

גדלות תורנית

התנאי הראשון והבסיסי למינוי רב שללא קיומו של תנאי זה לא שייך כלל לכנותו רב, הוא ידיעת התורה.

בתלמוד בבלי מסכת שבת (ק"ד.) "ואמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה למאי נפקא מינה למנוייה פרנס על הציבור אי בחדא מסכתא באתריה אי בכליה תנויה בריש מתיבתא"¹⁰⁴ וכתב בספר כפתור ופרח (פרק מ"ד) "ומסתברא לפרש שהתלמיד חכם יחוייב להשיב על פסק הלכה וזהו דבר הלכה, אבל התלמיד אינו מחוייב בזה, אלא שהוא חייב אם שואלין לו אנה מקום מימרא פלונית ופלונית בתלמודך או איך פירושה, ששייב."

ואין די בידיעת הלכות מקוצרות אלא צריך שידע את מקורן של ההלכות וכפי שכתוב בירושלמי¹⁰⁵ כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה ופירשו המפרשים

¹⁰⁴ ועי' שבתוס' ד"ה ואפילו במסכת כלה. פי' בקונט' דלא רגילי בה אינשי והוא נתן בלבו לגורסה ובקדושין פי' לגריעותא בפרק האיש מקדש (דף מט:) גבי ע"מ שאני תלמיד אין אומרים כשמעון בן עזאי וכשמעון בן זומא אלא כל ששואלין אותו דבר הלכה ואפי' במסכת. כלה ופי' בקונטרס אפי' במס' כלה שהיא קלה ונראה דהכא משמע (ואומר) דנקט ליה משום חשיבות שידוע אפי' במסכת כלה דלא רגילי בה אינשי ראוי למנותו פרנס אבל התם קתני דבר אחד מתלמודו משמע אפי' לא למד אלא מסכת כלה ואמר הימנה דבר אחד הרי זה חכם ומיהו בפירוש רש"י דקידושין וכן בפי' רבינו חננאל אין כתוב בהן דבר אחד מתלמודו ורבינו יצחק מפרש דהאי מסכת כלה היינו דרשות הסדורות מהלכות החג כדאמרינן בלא יחפור (ב"ב כב.) רב נחמן בר יצחק ריש כלה הוה וקאמר איזהו ת"ח שראוי למנותו על הציבור באתריה כדאמר בסמוך במסכת' באתריה כגון שידוע להשיב בכל מקום שישאלוהו באותה מסכת אפי' במס' כלה שרגילין בה ראוי למנותו בעירו אבל בציר מהכי אין ראוי למנותו והא דהוצרך לחזור ולהשמיענו בסמוך אי במסכת' באתריה אע"ג דכבר השמיענו כאן לפי שרוצה לחלק בין מסכת לכוליה הש"ס והשתא הוה דהכא כי ההוא דקידושין

שם שאין לה מקור בקבלה או ראייה לדבר. וראה בספר האשכול¹⁰⁶ "נשאל רב פלטי גאון, איזה עדיף ומשובח, להעמיק בהלכות, או לעסוק בהלכות קטועות? שרוב העולם מטין אחר הלכות קטועות, ואומרים מה לנו לקושיות ופפולי הש"ס. והשיב, לא יפה הם עושים ואסור לעשות כן שהם ממעטין התורה, וכתב יגדיל תורה ויאדיר. ולא עוד אלא שגורמים שתשתכח התורה מ ישראל. ולא נתקנו הלכות קטועות לשון בהם, אלא למי שלומד הש"ס כולו ועוסק בו, ומסתפק לו דבר בדיון, ואינו יודע לפרשו יעין בהם. עכ"ל. וכן כתב הרא"ש¹⁰⁷ על המורים הוראות מתוך ספרי הרמב"ם "וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואין בקיין בגמרא, לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר. כי לא עשה כשאר המחברים, שהביאו ראיות לדבריהם והראו על המקומות היכן דבריהם בגמרא, ומתוך זה יכול לעמוד על העיקר ועל האמת. אבל הוא כתב ספרו כמתנבא מפי הגבורה, בלא טעם ובלא ראייה, וכל הקורא בו סבור שמבין בו ואינו כן, שאם אינו בקי בגמרא, אין מבין דבר לאשורו ולאמתו, ויכשל בדיון ובהוראה. לכך לא יסמוך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראייה בגמרא"

כיוצא בזה כתב המהרש"א כנגד אלו הלומדים מתוך קיצורי ההלכות ומורים הוראה ולא למדו טעמי הדבר מתוך התלמוד. וז"ל "ואמר גם עם שונים ולא שמשו ת"ח אל תתערב שהם ע"ה כדעת אחרים וכדמסיק שמורין הלכה מתוך משנתן בלא שימוש ת"ח אבל הלומד במשנה בלא הוראה מיישובי עולם הן כמ"ש הליכות עולם לו גו' ועיין בחידושי אגדות דסוף מסכת נדה **ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך שו"ע והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שימוש ת"ח וטעות נפל בהוראותם והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהן**¹⁰⁸"

מכאן שלימוד שולחן ערוך ופסקי ההלכות ללא שימוש תלמידי חכמים מתוך עיין ודקדוק בדברי הגמרא אינו מספיק כדי להכשיר אדם להיות רב ויש צורך בעיין ולימוד יסודי בדברי הגמרא והראשונים. וללא זה הרי הוא בכלל מבלי עולם. אולם אין דבר זה מוסכם ושיטת הר"י מיגאש שיותר ראוי רב שפוסק על פי פסקי הגאונים מרב שיודע תלמוד ומוציא הוראות מתוך עיונו

¹⁰⁵ שבת פרק י"ט הלכה א'

¹⁰⁶ הלכות ספר תורה עמ' 50 והובאו דבריו בברכי יוסף יורה דעה סימן רמ"ו ס"ק ה'.

¹⁰⁷ שו"ת הרא"ש כלל ל"א אות ט' וכן כתב בשו"ת הריב"ש סימן מ"ד שללא ידיעת התלמוד ושורשי הדינים הרי הוא בכלל גס ליבו בהוראה. וראה עוד במהר"ל נתיב התורה סוף פרק ט"ו ובשו"ת יביע אומר בהקדמה לחלק א' ובשורות יחוזה דעת חלק ה' בפתיחה.

¹⁰⁸ ועיין עוד כיוצא בזה בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צ"ג שאין לחבר חיבורים שיורו מהם ללא עיין במקורי הדינים. וראה עוד על חשיבות לימוד הגמרא והדברים המתחדשים בהבנה בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד' סימן ל"ב.

"האיש הזה ראוי יותר להתיר לו להורות מאנשים רבים קבעו עצמם להוראה בזמננו זה ורובם אין בהם אפי' אחד משני דברים אלו רצוני לומר הבנת ההלכה והעמידה על דעת הגאונים ז"ל. ואותם שמדמים להורות מעיון ההלכה ומחוזק עיונם בתלמוד הם שראוי למנעם מזה לפי שאין בזמננו זה מי שיהי' ראוי לכך ולא מי שהגיע בחכמת התלמוד לכלל שיוורה מעיונו מבלי שיעמוד על דעת הגאונים ז"ל. אבל מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם ואף על פי שאינו יכול להבין בתלמוד הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו. שהוא אף על פי שהוא מורה מסברא בלתי אמתות מראיות הגאונים ז"ל מ"מ אינו טועה בזה לפי שהוא מה שעשה ע"פ ב"ד גדול מומחה לרבים עשה. ומי שמורה מעיונו בהלכה אפשר שהוא חושב שאותה הלכה מחייבת אותה הוראה והיא אינה מחייבתה והטעהו עיונו או טעה בפירושה. ואין בזמננו זה מי שיגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו. וכבר באו לידי תשובות קצת אנשים בדברים שהורו בהם והם חושבים שהורו כדן ושהוא ברור כשמש והם טעו בהוראתם ותלו הדבר ההוא אל מקום בלתי מקומו ולמדו הדין ממקום שאין ללמוד אותו ממנו וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר ולא הרגישו בו והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה ולא הרגישו בחילוק הדק שבה ומדמין הנדון שלהם לה ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם. עד שאני אומר שמי שאינו סומך על עצמו אם הוא נתלה בתשובות הגאונים ובהוראתם שהם הלכות פסוקות וסברות קצרות ברורות הוא יותר משובח מאותם המדמים להורות מן התלמוד."

ובפתחי תשובה¹⁰⁹ כתב שעכשיו שנתחברו חיבורים על השלחן ערוך, כהטור זהב ושפתי כהן ושאר אחרונים, וכל דין מבואר טעמו במקומו, מותר להורות ומתוך השלחן ערוך ואחרונים.

¹⁰⁹ יורה דעה סימן רמ"ב ס"ק ח וראה עוד בשו"ת ב"ח החדשות סימן מ"ב שנתווכח בזה שם וכתב "א"א לפסוק ברוב הדינים מהש"ע כי כל דבריו כמעט הם סתומים כלשון הרמב"ם ובפרט בדיני ממונות ומלבד זה הרי אנו רואים שהרבה והרבה ספיקות נפלו בדינים בכל יום וגם ברוב הדברים נחלקו גאוני עולם וצריך חכמה יתירה ובקיאיות הרבה להכריע בטעם מספיק ומי שלא רגיל בלימוד הגמרא א"א לו להורות הוראה נכונה" ועיין עוד בשו"ת מר ואהלות חושן משפט סימן ב' שמצא סמך וטעם למה שרב העיר דן יחידי שלא כמאמר חז"ל שלא לדון יחידי וכתב שבזמן הזה שייך יותר בקל מומחה וז"ל "על כן הנראה לע"ד לומר דודאי דעל זה סמכו האידנא להושיב דיין יחידי דודאי איכא מומחה גם בזמן הזה ובקי בדיני ובפרט רב העיר דמסתמא אין ממנין אלא ח' גדול וחרף ובקי בפלפול וסברה ישרה ואדרבה יותר מצוי מומחה בדורותינו יותר מדורות הראשונים שהיה כל לימודם ע"פ וקבלה איש מפי איש באותו זמן אין המומחה שכיח הרבה אבל לא כן בדורותינו שהכל כתוב בספרים ולא הניחו דבר גדול וקטון וא"כ תכף שיהיה החכם מעיין טוב ורגיל בלימוד הפוסקים הא ודאי אין לך מומחה כמוהו ובודאי דאם קיבלוהו הקהל לדון יחידי אין עליו עוד מצות חכמים ומ"ש מור"ם בשם מוהרי"ו דאין מומחה בזמן הזה היינו שאין מומחה לכוף שהוא מילי דשררה אבל לענין הבקיאיות והעיון איכא טובא אף בזמן הזה"

עוד מצינו בגיטין (ו:) שיש הבדל גדול בין חסרון ידיעה ובין חסרון סברא, שחסרון ידיעה אינו מעיד על האדם שאינו אדם גדול, מה שאין כן חסרון הבנה בסברא מורה על היותו של האדם 'לאו גברא רבה'.

'אמר רב יוסף מאן לימא לן דר' אביתר בר סמכא הוא ועוד הא איהו דשלח ליה לרב יהודה בני אדם העולין משם לכאן הן קיימו בעצמן (יואל ד, ג) ויתנו (את) הילד בזונה והילדה מכרו ביין וישתו וכתב ליה בלא שירטוט וא"ר יצחק שתים כותבין שלש אין כותבין במתניתא תנא שלש כותבין ארבע אין כותבין א"ל אביי אטו כל דלא ידע הא דר' יצחק לאו גברא רבה הוא בשלמא מילתא דתליא בסברא לחיי הא גמרא היא וגמרא לא שמיע ליה' וכתב רש"י שם בשלמא מילתא דתליא בסברא - אי לא הוה סבר לה מדעתו לחיי - כלומר שפיר מצית למימר דלאו גברא רבה הוא¹¹⁰

אולם אין צורך שידע בעל פה להכריע הכרעות¹¹¹ ואף ההוראה המומלצת היא הוראה לאחר עיון בספרי הפוסקים¹¹².

ואין לקבל רב שאינו תלמיד חכם בעצמו על סמך זה שיהיה שואל שאלות שיובאו לפניו לתלמידי חכמים¹¹³. כמו שכתב הרמ"א "ואסור להעמיד עם הארץ לדיין על סמך שישאל כל פעם לחכם ועובר בלא תעשה מי שמעמיד דיין כזה¹¹⁴". אמנם בדיעבד כשמינוהו מבואר ברמ"א לגבי דיין כשאין מי שראוי ויודע הלכות שמינויו תקף.

ואם כן עלה בידינו שלא די לבחון במבחני ההסמכה לרבנות על ידיעות לבד אלא צריך לבחון גם על הבנה וסברא שזה תנאי לגברא רבה וכן צריך להיות בתנאיי התמנותו של רב שלא די לבוחנו על הלכות קטועות אלא צריך לידע מקורן של דברים ושורשי הסוגיות ואין די בקיצורן של דינים¹¹⁵.

¹¹⁰ וכתב בספר משיבת נפש דברים פרק א פסוק י"ג "הבינה קודמת במעלה כי הבינה שמכין הדבר מתוך דבר ומדמה מילתא למילתא בשוה ולזה איתא בפ"ק דגיטין שאין למנות ראש ישיבה מרוב (ידיעה) כי אם בידוע לדמות מילתא למילתא בסברא אמיתית."

¹¹¹ ראה ט"ז יורה דעה סימן א' ס"ק ה'.

¹¹² ראה דברי הכלי יקר שמות פרק כ"א פסוק א' כנגד המורים הוראות בלא לעיין קודם מחמת גאוותם.

¹¹³ ראשיתו של נידון זה לגבי כהן הפוסק על הנגע אם טמא הוא או טהור ומוליך איתו תלמיד חכם כדי שיידע הדין. כך שנינו במסכת ערכין ג'. "הכל רואין את הנגעים הכל כשרין לראות את הנגעים לאתויי מאי לאתויי שאינו בקי בהן ובשמותיהן והאמר מר אינו בקי בהן ובשמותיהן אינו רואה את הנגעים אמר רבינא לא קשיא הא דמסברי ליה וסבר הא דמסברי ליה ולא סבר" ומבואר שנצרך מידה מינימלית של ידע והבנה שכשמסבירים לו הוא מבין את הדין כדי שיוכל לפסוק בנגעים. ועיי"ש בתוס' ד"ה דמסברי ליה וסבר ויש לחלק.

¹¹⁴ רמ"א חושן משפט סימן ח' סעיף א'.

¹¹⁵ בתקנת מדינות מעהרין סימן קמ"ג כתוב שכדי לסמוך בתואר מורנו צריך שיהיה ידוע ומפורסם שתורתו אומנותו ולמד ספר הטורים מפי רב ומורה. עיי"ש.

הנה מצינו בגמ' כתובות י"ז. "כי סמכו רבנן לרבי אמי ולרבי אסי, שרו להו הכי: כל מן דין וכל מן דין סמוכו לנא, לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין ולא מן סרמיטין,¹¹⁶ ואמרי לה: לא מן חמיסין ולא מן טורמיסין." כלומר שראוי לסמוך רבנים כרב אמי ורב אסי ונאמר לא לסמוך סרמיסין, סרמיטין, חמיסין וטורמיסין. בפירוש ארבעת דברים הללו כתב רש"י שם: סרמיסין - מסרסין הלכות בהיפך טעמיהן, סרמיטין - לשון סמרטוטין. חמיסין - אומרים חמישית הטעם. טורמיסין - אנשים ריקנים. לפי זה נאמרו הגבלות במינוי רבנים ללא ידיעת התורה באופן עמוק מספיק, אנשים שלא יודעים את טעמי הדין בצורה בהירה. נראה שהבעיה היא כנגד אלו שיודעים רק את מסקנת הדין ולא את טעמיו.

בעל הערוך בערך חמס מביא את דברי הגמ' ומפרשם באופן אחר "אל תסמכו לנו מן המסכסכין את הדברים זה בזה כמטווה מסוכסך אלא מן שמסלסלין אותן ומעמידין דבר על אופניו ולא מן שאין טעמיהן ברוזין ככתב מסורטט ולא מן שחוטפין את הדבר כחמיסין אלא מיושבין ולא מן שאין מתקנין את הדברים ומייפין אותן" פירוש נוסף שמביא בעל הערוך הוא אלו שאין יודעין את כל המסכת עי"ש.

נמצא שלפי בעל הערוך מן הרב הנסמך נדרש לבד מגדולתו בתורה וידיעת המסכת על בוריה עוד שידע לתקן את הדברים וליפותם ולהעמיד דבר דבור על אופניו. כלומר לא רק ידיעת התורה וטעמיה ושורשי הדין אלא גם לדעת להעבירם לשומעים בטוב טעם ודעת.

מהרש"א בחידושי אגדות על אתר מציין לדברי בעל הערוך וכותב כי דבר זה ראוי לתקנו "לא תסמכו לנא לא מן סרמיסין כו' בערוך בערך חמס על כל אלו הלשונות עיין שם בטוב על ב' הפירושים בזה כי **בעונינו רבים מהרבנים שנכשלים בזה בדור הזה וראוי הדבר לתקן ע"פ חכמי ארצות וקצינים:**"

¹¹⁶ פירוש מעניין אחר הנדרש על גמרא זו אף שאין הוא הפשט בגמרא, נמצא בקובץ מאמרים ואגרות מר' אלחנן וסרמן, ירושלים תשס"ו, עמ' ל"ח, 'כל רב בעירו מחויב לפעול ולעשות, להגדיל תורה ולחזק בדקי הדת, כי לכך נבחר ולא רק בכדי שלא יישאר כסא הרבנות פנוי. אחרת כמוהו כסמרטוט שסותמים בו חור, שממלא את החלל הריק, ועליו ועל שכמותו קראו חז"ל "לא תסמכו לנו מן סרמיטין"

ידיעת השפה ודיבור בצורה נאותה שלא יבואו השומעים לטעות בדברי הרב איננה רק המלצה בעלמא אלא נראה שהיא תנאי במינויו של רב וכמו שמצינו במסכת סנהדרין (ה:): בנידון טעם הסמיכה מרבו ומפני מה לא די בידיעת הדינים לבדם ויש צורך כדי להורות בסמיכה מרב, וז"ל הגמ'

"יורה יורה. אי גמיר - רשותא למה לי למישקל? - משום מעשה שהיה. דתניא: פעם אחת הלך רבי למקום אחד, וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה. אמר להם: מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן, והורה לנו מי בצעים אין מכשירין. - והוא - מי ביצים דרש להו. ואינהו סבור: מי בצעים קאמר... תנא: באותה שעה גזרו: תלמיד אל יורה אלא אם כן נוטל רשות מרבו"

ומבואר בגמ' שדין נטילת רשות מהרב קודם ההוראה נצרכת למרות ידיעת הדין כדי למנוע טעות באופן קבלת הדברים על ידי השומעים. וכן כתב שם רש"י במפורש בד"ה נוטל רשות "וכי יהיב ליה רבו רשותא מידק דייק ביה שיהא לשונו פתוח, ולא יטעו השומעין את דבריו". נמצא שהרב כשנותן הסמיכה לתלמיד לבד מבדיקת ידיעת הדין מוטלת עליו הבדיקה שיהא לשונו של התלמיד מובנת ולא יטעו השומעין בדבריו¹¹⁷.

וכן כתב הריב"ש¹¹⁸ בעצה לעיר על רב הראוי למנותו וז"ל "שאלוני הקהל הנכבד ההוא סתם, באיזה רב ומורה הוראה אבחר להם, מאותם אשר בארץ ואפשר להם השגתו. ואז עניתם, כי החכם אנביאונה, י"א, יש בו די ורב, לדון ולהורות וללמד לתלמידים ולדרוש ולדבר צחות, בין בכתב, בין במבטא, כאשר הוא האמת." והדגיש בדבריו לבד מלדון ולהורות גם לדרוש ולדבר צחות בין בכתב ובין במבטא.

¹¹⁷ וכן כתב בשו"ת מהרי"ק שורש קס"ט. אולם בערוך השולחן יורה דעה סימן רמ"ב סעיף י"א באר בדרכו של הרמב"ם פשוט אחר בסוגיה עי"ש בדבריו הדחוקים. ועיין עוד בשו"ת שארית יוסף סימן י"ט שכתב שם כנגד החכמים בעיניהם שתופסים ישיבה ומורים ללא בקשת סמיכה מרב. "באשר ידוע שבעו"ה עומדים חכמים בעיניהם אשר לא שמשו אפי' חצי צרכם תופסים ישיבה בהרצאת דמים ולא רע לי לבד על הפשטים שמעוותים ושבשתא כיון דעל על אלא מתוך שנעשו ראש בא לפנייהם איסור והיתר ודינים ומתוך הבושה פוסקים אפי' איסור והיתר בדברי חלומות שהולכין אחר הפה הלזה יקרא חומרא ומ"כ יסכים על זה הכזה יאחז צדיק דרכו." וראה עוד בשו"ת מהרי"ל החדשות סימן צ"ג בדברי אזהרתו לדורשי ההלכות שיראו שלא יטעו השומעים בין איסור להיתר.

מצינו טעם אחר שניתן לסמיכה והוא היותו של הרב מתקבל על ידי בני העיר וכדי שישמעו דבריו ולכן נצרכת הסמיכה. טעם זה נמצא בכתבי ר' זליקמן ביגא מגדולי רבני אשכנז בדורו של מהרי"ל ונדפס בקובץ זכור לאברהם, תשמ"ט, עמ' רנ"ד – רס"ה. וכתב עוד שם שיש תקנה שיסמכו את הרב שלושה רבנים. ועוד כתב שם שראוי לרב לצום ביום שמקבל סמיכה.

¹¹⁸ שו"ת ריב"ש סימן רפ"ז

יראת שמים

תנאי נוסף הנדרש מן הרב ואף שאינו תנאי מספיק אולם הוא תנאי הכרחי למינוי רב, זה יראת שמים.
כתב הרמב"ם¹¹⁹

"כשימות המלך או כהן גדול או אחד משאר הממונים מעמידין תחתיו בנו או הראוי ליורשו, וכל הקודם לנחלה קודם לשררות המת, והוא שיהיה ממלא מקומו בחכמה, או ביראה אף על פי שאינו כמותו בחכמה שנאמר במלך הוא ובניו בקרב ישראל, מלמד שהמלכות ירושה והוא הדין לכל שררה שבקרב ישראל שהזוכה לה זוכה לעצמו ולזרעו."

כלומר כדי למנות בן תחת אביו במלך, כהן גדול¹²⁰ וכל שררה בקרב ישראל שאף שעוברת בירושה, דורשת תנאי של מילוי מקום אביו בחכמה או ביראה. ובצורה יותר מפורשת כתב הרמב"ם בהלכות מלכים¹²¹ "ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המינויין שבישראל ירושה לבנו ולבן בנו עד עולם, והוא שיהיה הבן ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראה, היה ממלא ביראה אף על פי שאינו ממלא בחכמה מעמידין אותו במקום אביו ומלמדין אותו, וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל"

נמצא שתנאי היראה אף חשוב יותר מתנאי החכמה הניתן ללמידה ואין למנות למינוי מן המינויים מי שאין בו יראת שמים¹²². וכמו שאמרו במסכת שבת¹²³ שיש לקום יותר לכבוד גבר דחיל חטאין שאין לו לקב"ה אלא יראת שמים בלבד.

מכוח דברי הרמב"ם הללו כתב הרמ"א לגבי מינוי רבנים "אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים, כל זמן שממלאים מקום אבותיהם ביראה והם חכמים קצת.¹²⁴" ומבואר שצריך מילוי מקום אבותיו ביראה אף שאינו חכם כמותם.

¹¹⁹ הלכות כלי המקדש פרק ד הלכה כ

¹²⁰ בתוס' מנחות ק"ט: ד"ה חוניו כתבו שחוניו היה ממלא מקום אבותיו ביראת חטא ולכן אמר שמעון למנותו למרות שלא ידע את סדר עבודת כהן גדול. ויש לחלק בין כהן גדול לשאר מינויים.

¹²¹ פרק א' הלכה ז'

¹²² בשו"ת ר"י מיגאש סימן קי"ד כתב שיראת שמים הוא תנאי רק במינוי קבוע ולא בדיון שקבלוהו עליהם.

¹²³ בבלי שבת לא:

¹²⁴ יורה דעה סימן רמ"ה סעיף כ"ב

ובלקט יושר¹²⁵ כתוב על בעל תרומת הדשן שסמך בחור שהוא נאה במעשיו והגון אף על פי שאין לו מעלה בלימודו יותר מאחר שאין הגון במעשיו ואף על פי שיש לו מעלה גדולה בלימודו.

וכתב בשו"ת זקן אהרן¹²⁶ "כל תלמיד חכם שיש בידו חלול השם, אסור לשמוע תורה מפיו ולסמוך על הוראתו" ומקורו כפי הנראה מגמ'¹²⁷ "ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה, אמר ר"י היכי ליעביד, לישמתייה צריכי ליה רבנן, לא לישמתייה, קא מיתחיל שמא דשמיא וכו', אם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיו, ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו. ופירש רש"י וז"ל: הואיל וסנו שומעניה, הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום הוא, דמוטב דלא ילפי מיניה עכ"ל. ובתוס' הרא"ש שם פירש מהו 'סנו שומעניה' - פר"ח שהיה שם שמים מתחלל על ידו כגון הא דגרסינן בפ' יום הכפורים היכי דאמי מי שיש בידו חלול השם כל שחבריו מתביישין משמועתו היכי דאמי כגון דאמרי שרא ליה מריה לפלניא וכגון אלישע שהיה מתעסק בספרי מינין ושותה במיני זמר, וכל צורבא מרבנן דעביד הני עובדי מיתקרי סנו שומעניה."

וכן פסק בשולחן ערוך¹²⁸ "הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו, אין למדין ממנו עד שיחזור למוטב."

ומבואר שאין ללמוד דברי תורה מאדם שאינו ירא שמים, ממי שמתעסק בספרי מינין ושותה במיני זמר וכל שכן שאין למנותו לרב.

¹²⁵ ב' 39

¹²⁶ סימן ל"ב וראה עוד בשו"ת הרב"ז חלק א' סימן קט"ז ושם בהערה א' מבנו הרב של בוקרשט. והקפידו מחמת זה שאין למנות שליח ציבור או שוחט מי שיש לו בבני ביתו עובר עבירה או ששולח ילדיו ללמוד במקום שאינם שומרים תורה ומצוות שאין למנותו. ראה בשו"ת דברי מלכאל חלק ה' (סי' ר"ס) שכתב, אודות שוחט ובדק שלקח את בנו לבית ספר חפשי, שהדבר ברור שאיש כזה פסול להמשיך בעבודת הקודש בשחיטה ובדיקה, אף על פי שאנו רואים שמתנהג בתורה ובמצוות ככל בני ישראל הכשרים, שאין זה מחמת יראת שמים, אלא מחמת הרגלו מנעוריו, ובקרבנו ישים ארבו, ובסתר לבבו אינו מאמין בתורה מן השמים, ולפי זה כתב הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחזה דעת חלק א' סימן נב "ונראה שכל זה שייך גם לעניין שליח צבור העובר לפני התיבה, שצריך להיות ירא שמים באמת שמחנך את בניו לתורה וליראת ה' טהורה, ובישיבות הקדושות, שאילו ש"צ הנותן לבניו חינוך חפשי בבתי ספר לא דתיים, הרי הוא גורם שיצאו לתרבות רעה, ואין לך מי שביתו אינו ריקם מעבירות גדול מזה" ולפי זה הוא הדין שאין למנות רב מי ששולח ילדיו למוסדות שאינם דתיים.

¹²⁷ בבלי מועד קטן י"ז. ועיין טור יורה דעה סימן של"ד וברכי יוסף חושן משפט סימן ח' אות א'.

¹²⁸ יורה דעה הלכות תלמוד תורה סימן רמו סעיף ח. ועיין שו"ת אגרות משה חלק ב' יורה דעה סימן ק"ח שמחמת דין זה אין למנות מי שהיה לו מינוי בבית כנסת קונסרבטיבי לדרוש ולהגיד שיעורים. וכן פסק בשו"ת יביע אומר חלק ז' יורה דעה סימן י"ט.

דבריו נשמעים

לבד מיראת שמים ולכוח תורתו של הרב נדרשת ממנו תכונה נוספת כתנאי למינויו. תכונה זו קשורה ליכולת של הקהל לכבד את הרב ולקבל ממנו את דבריו. רב צריך שיהיו דבריו נשמעים ושיהווה דמות אשר יכולה להשפיע על קהילתו. דרישה זו אינה קשורה רק ליכולות הדיבור והופעתו של הרב אלא אף לסיבות חיצוניות הקשורות לאופן בו הוא נתפס על ידי הציבור. דרישה זו מן הרב שהוא יהיה בעל יכולת השפעה על בני עירו משמשת בתשובות האחרונים כסיבה לא למנות תלמידי חכמים שיש עליהם ריבון למעשים לא הגונים בעברם וכדומה. מטעם זה כתב הרמ"א בתשובה שאין למנות אדם שייחוסו פגום לתפקיד רב. לאחר שמאריך הרמ"א לדון בהכשרו העקרוני של שתוקי לתפקיד הרבנות, הוא כותב:

"וכל זה דברתי להלכה אבל לא לענין מעשה דידן שדנין עליו, כי סהדי במרומים שבא הנה גיסי מוהר"ר יוסף שהיה ביריד לובלין והגיד לי איך שדיבר מזה עם מהר"ר בצלאל והסכימו שלא להעלותו, לא מצד הדין רק שהוא בזיון לתורה כי נקל הוא בעיני הבריות"¹²⁹.

יש לנו כאן אמירה חשובה מאד ביחס לנדרש מן הרב שאינו רק יכולותיו התורניות גרידא, אלא יש משמעות ליכולתו להשפיע על הבריות ואדם שייחוסו פגום אולם כשר היה למנותו מכל מקום לא מינוהו מחמת שזה בזיון לתורה ונקל בעיני הבריות.

דברים דומים כתב החתם סופר בתשובותיו לאחר שהביא דברי רמ"א אלו והוסיף וכתב שכל שכן בזמן הזה שקרן הרבנות ירדה, צריך להקפיד ולמנות אדם שהציבור יקבל דבריו. וז"ל "ומאי דקמן להעלות השתוקי על כסא הרבנים בודאי אינו נכון מטעם שכ' תשו' רמ"א סס"י כ"ד שהוא בזיון לתורה ונקל היא בעיני הבריות עכ"ל וצ"ל אף על גב דממזר ת"ח קודם לכה"ג ע"ה היינו שהאמת כן הוא וכ"א מחוייב לכבדו אבל מ"מ אין ראוי להעלותו כי לא ישמעו דבריו ההמוני' ויאמרו לו צא ובדק בתועבת אמך ומכ"ש בדורותינו בעו"ה שניטל כבוד התורה ואפי' למיחסי' שבעם אומרי' לו טול קורה ומכ"ש לבז משפחות ולא עדיף מדיין דלית לי' מי שישמשנו דאין לו להתמנות מפני שלא יהי' הציבור נוהגי'

¹²⁹ שו"ת רמ"א סימן כ"ד

בו כבוד כראוי בראותם מתבזה לפניהם כמ"ש הג"ה מיי' בשם ירושלמי פכ"ה מסנהדרין אות א' ומייתי לי' ב"י ורמ"א בש"ע ח"מ ס' ח' סעי' ד' ומכ"ש זה שאין ראוי להק"ק למנותו עליהם." ובסיום התשובה כתב שם "ואין נכון לשום קהלה לקבלו ולמנותו בראש¹³⁰ 131"

ומכאן עלינו ללמוד את חשיבות תפקידו של הרב שאיננו רק כמשיב בעלמא אלא הוא דמות ציבורית האמורה להשפיע על הציבור¹³² ואם אין דבריו של הרב יכולים להיות נשמעים מחמת איזו סיבה אף שהוא כשר גמור על פי דין מכל מקום אין למנותו לרב, כי אין הנידון במינוי רב על מידת גאונותו וידיעותיו אלא גם על מידת התאמתו לתפקיד בקהילה ויכולתו להוות מקור השראה והשפעה לטובה על הקהל¹³³.

¹³⁰ שו"ת חתם סופר חלק ד (אבן העזר ב) סימן צד

¹³¹ אמנם בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד' סימן כ"ו דן לגבי מינוי גר להיות מלמד וראש ישיבה וכתב שראוי למנותו ונראה שם שהוא הדין לרבנות שאינו בכלל שררה לעניין זה. עי"ש. ולא נחת כלל לעניין זה של הצורך שישמעו דבריו. ויש לחלק בקל. וראה עוד בשו"ת חוט השני מר' שמשון בכרך סימן ע"ה על מינוי בעל תשובה וגר לשליח ציבור ויש לדון בכמה מן הדברים לגבי מינוי מי שעבר עבירות חמורות ושב בתשובה לרבנות לכתחילה. עי"ש.

¹³² ובשו"ת משנה הלכות חלק ט סימן שיז כתב לגבי מינוי רב שעבר על החוק "ופשוט דדיין או רב צריך להיות לדוגמא ולכבוד ולתפארת להנהיג עדתו בדרך ה'. "עי"ש שהקל לגבי נידונו. אמנם לכאורה יש להקפיד בזה שלא ¹³³ ראה עוד על חשיבות הדוגמא האישית בהליכותיו של הרב בזמננו כדי להשפיע על מגוון חלקי הציבור, במאמרו של הרב יעקב אביגדור ראב"ד מקסיקו ספר ברכה למנחם, סנט לואיס תשט"ו, עמ' 208.

שימוש תלמידי חכמים

נקודה נוספת הראויה לדיון מעמיק, היא הדרישה לשימושה של תורה. שנינו בגמרא ¹³⁴ "אתמר: קרא ושנה ולא שימש ת"ח - ר' אלעזר אומר: הרי זה עם הארץ" וכתב שם רש"י "ולא שימש תלמידי חכמים - ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם רשע הוא שאין תורתו על בורייה ואין ללמוד הימנו שע"י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר ובדיני ממונות לזכות ולחייב ובטהרות לטמא ולטהר" ובמאירי שם כתב הטעם "מפני שכל שאינו מישב את חכמתו בקבלת גדוליו שונה ואינו יודע מה הוא שונה ובוטח על מה שהוא מוצאו כתוב ואין לו בחינה במה שראוי לסמוך"

מובן נוסף יש לשימוש תלמידי חכמים שאינו שייך דווקא לידיעת הטעמים אלא להוראה הפרקטית ולדרך פסיקת ההלכה ¹³⁵ ונראה שעל זה אמרו ¹³⁶ גדול שימושה יותר מלימודה.

וכן מצאנו דרישתם של גדולי מורי הוראה בכל הדורות שאין למי שקבל כתב סמיכה תיכף להתחיל ולהורות הוראה בישראל בדינים החמורים ללא התייעצות עם גדולי וזקני הרבנים. ראוי להביא את דבריו החריפים של ר' מאיר קצלנבוגן המובאים בתשובות הרמ"א ¹³⁷

"עוד רעה רבה ראיתי שבר בי רב דחד יומא הנסמך היום תיכף לסמיכה יברך עצמו בקול גדול ונוטל מקל ורצועה בידו ומטפל בגיטין ואינו נושא פנים למורים אחרים אשר בעיר שהם זקנים ובעלי הוראה, כאשר גלוי לפני על אותם ר' מענדיל ור' פלק אשר לא שמשו כל צרכם. ואם הרבנות ניתנה להם במתנה לכבוד ולתפארת, לא יכון להם להרים יד ברבנים סמוכים זקנים אשר בעיר להורות ולהתעסק בגיטין שלא מרצון המורים הזקנים ההם, כאשר עשו ר' מענדיל ור' פלק להורות במקום מה"ר מן הנ"ל יצ"ו. ולאשר אלו הרובים גס לבם

¹³⁴ תלמוד בבלי מסכת סוטה דף כב עמוד א וראה ועד ברכות מ"ז: ויקרא רבה פרשה ג' סימן ז'. ובחזון איש שביעית סימן י' אות ז' ונכפל ביורה דעה סימן מ"ב אות ג' כתב על מי שקרא ושנה ולא שימש "ואולי הוא בזמנינו גם כן שמשנתם סדורה להן בקופיא ואינם יודעין לעיין ולהבין ומתגאין נגד רבותינו היודעים התורה באמת ואינם שומעין להם ואינם נכנעים להם" ובשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן לב כתב "אף בזמנינו שכבר נכתב כל הש"ס וגם פסקי הגאונים ברי"ף ורמב"ם ורא"ש וטור וש"ע עם כל המפרשים שעליהו, איכא גם לנו תורה שבעל פה שלא נכתב עדיין, ואי אפשר לידע התורה על בוריה בלא שימוש תלמידי חכמים. שלכן נקרא גמרא שימוש תלמידי חכמים, משום שצריך להבין דברים הכתובים איך לקולטם במוחו, שלזה צריך רב שיסביר ההלכה לפי סוגיית הגמ' בפה ממש"

¹³⁵ מצינו שימוש במובן זה בשו"ת חתם סופר חלק ב' יורה דעה סימן מ"ט

¹³⁶ בבלי ברכות ז': וכן נראה מתוס' כתובות י"ז. סוף ד"ה מבטלין תלמוד תורה

¹³⁷ שו"ת הרמ"א סימן נ"ה

בהוראה מרבים מחלוקת בישראל, לכן כל איש ירא אלהים וחרד על דברי ימחה בידם ויניחו ההוראות לזקנים הרגילים להורות. והם יראו ויבינו עד ימלאו ימיהם, ולא ירימו עוד ידיהם במהר"ר מן הנ"ל יצ"ו. ואם ישובו לכסלם אנכי אדרוש מהם ואתבע עלבון של מהר"ר מן הנ"ל יצ"ו ונקה לא אנקה, נאם הדורש טוב לאחיו ודובר שלום לכל עמו, מאיר בכמ"ר יצחק ז"ל קצנאילבוגן

וכדברים הללו האריך מהרש"ל כנגד הבאים לגבות ליטרה זהב דמי בושטו של תלמיד חכם וכתב¹³⁸ "כי בעו"ה הנסמכים מרובים, והיודעים מועטים, ונזוהי דעת נתרבו. שאין אחד מכיר מקומו. ומיד כשהוא נסמך מתחיל להשתרר, ולקבץ בחורים בהון עתק. כדרך השרים, ששוכרים עבדים לרוץ לפניהם. והנה אותם נקראו שועלים קטנים, שמחבלים כרם ה' צבאות, כאשר כתב הרמב"ם (ה' ת"ת פ"ה ה"ד)¹³⁹."

עין שם היטב שכתב כנגד שני מצבים, האחד הזקנים שאינם חכמים והשני כנגד הצעירים אף על פי שיודעים הדינים מכל מקום אין ראוי תיכף אחר הסמיכה להשתרר ולנהוג ברבנות.

ומכאן שלבד החשיבות של העיון הנכון ושימוש דרכי החכמים בסברה ובעיון, עוד יש על הבא אל הקודש להורות ולפסוק הלכות ללמוד דרכי הפסיקה ולקבל מרב מובהק את דרכי ההוראה בפועל ורק אז יוכל להתמנות לרב בפועל.

¹³⁸ ים של שלמה בבא קמא פרק ח' סימן נ"ח וראה עוד בשו"ת הרשב"א חלק א' סימן תע"ה על מי שנתמנה על ידי המלכות להיות רב ולא מכוח תורתו שלא נוהג בו דין ליטרא זהב.

¹³⁹ ובתפארת ישראל (יכין מסכת אבות פרק ב' אות נ"ז) כתב על חשיבות התייעצות עם חבריו גם לאחר שהגיע להוראה

"דמתחלה לומד האדם ואוסף שמועות הרבה בתורה, ואח"כ הולך לשיבת חכמים ללמוד חדוד השכל, כדי להציץ גם תעלומות התורה [וכמ"ש חז"ל ברישא לגמור והדר לסבור [שבת ס"ג א], ואח"כ כשכבר הגיע להוראה, מתיעץ בכל דבר חמור עם חבריו, כי היכא דלמטייא שיבא מכשורא [כהוריות ד"ג ב], ואח"כ כשיתחזק על כסא ה', עושה משפט וצדקה לכל עמו, ואח"כ על ידי כל הנ"ל קונה לו שם טוב, אח"כ זוכה לעה"ב:"

דרישה זו שתהא רוח הבריות נוחה הימנו כוללת בתוכה שני דברים, דבר ראשון דרישה שאין למנות לרב אדם שאינו בעל מידות טובות ומשאו ומתנו בנחת עם הבריות וראה לשונו החריפה של הריב"ש בתשובותיו¹⁴⁰ "או שאף אם התלמיד הגיע להוראה אם הוא סנו שומעניה ואין משאו ומתנו בנחת עם הבריות הנה הוא גרוע מעם הארץ" וזהו מהחובות הבסיסיות של רב שאינו יכול להיות לרב אם אינו בעל מידות טובות ונוח לבריות.

חלק שני הכלול בדרישה זו שתהא רוח הבריות נוחה הימנו היא דרישה נוספת מן הרב הנובעת מתפיסה עמוקה של תפקיד הרבנות ונוגעת לדרכי מינויו והיא היותו מקובל על הציבור שעליו הוא מתמנה. ראשיתו של דין זה בדברי משה אל העם "הָבֹה לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנָבִנִים וְיָדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימָם בְּרָאשֵׁיכֶם" כלומר בבחירת הדיינים פונה משה רבינו אל העם שהם יביאו אנשים ראויים לדעתם להתמנות עליהם והוא ישימם לראשי העם. ובמדרש תנאים על אתר "וידעים לשבטיכם שיהיו ידועים לכם לפי שאתם מכירין אותן שהרי גדלתם ביניהם הרי שנתעטף בטליתו ובא וישב לפני ואיני יודע מאיזה שבט הוא אבל אתם מכירין אותו שהרי אתם גדלתם ביניהם לכך נאמר וידעים לשבטיכם שיהיו ידועים לכם: רבן שמעון בן גמליאל אומר כל היושב בישיבה הבריות אומרים עליו מה ראה איש פלוני לישב מה ראה איש פלוני שלא לישב"¹⁴²

ומה נאה להביא דבריו של הרש"ר הירש בפירושו לתורה שם שכתב "וידעים לשבטיכם: מי שאופיו ידוע לכם. הייתי יכול לבחון אותם בעצמי כדי לעמוד על חכמתם ובינתם, אולם אופיים המוסרי נודע רק מתוך חייהם והוא ידוע רק לאלה הבאים אתם במגע. משום כך אוכל למנות אותם רק על פי הצעתכם"

ובגמ' סנהדרין (פ"ח:) שנינו דין זה בדרך מינויו של דיין "משם כותבין ושולחין בכל מקומות: כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו - יהא דיין בעירו. משם מעלין אותו להר הבית, משום לעזרה, משם ללשכת הגזית.¹⁴³" שאין דיין מתמנה בעירו ללא דעת הבריות נוחה הימנו.

¹⁴⁰ שו"ת ריב"ש סימן ס"א

¹⁴¹ דברים פרק א' פסוק י"ג

¹⁴² וכן ברש"י שם. וברמב"ן שם "ואלה היו ידועים לשופטים מתחלה כי היו הכל אומרים ראוי זה להיות שופט:"

¹⁴³ בתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) פרק ז' א'

וברמב"ם פרק ב' מהלכות סנהדרין הלכה ז' הביא לכל מעלות הנצרכות בדיונים וכתב ז"ל

"בית דין של שלשה אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב, וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה, הרי הוא אומר אנשים חכמים ונבונים הרי בעלי חכמה אמור, וידועים לשבטיכם אלו שרוח הבריות נוחה מהם, ובמה יהיו אהובים לבריות בזמן שיהיו בעלי עין טובה, ונפש שפלה, וחברתן טובה, ודבורן ומשאן בנחת עם הבריות, ולהלן הוא אומר אנשי חיל אלו שהן גבורים במצות ומדקדקים על עצמם וכובשין את יצרן עד שלא יהא להן שום גנאי ולא שם רע ויהא פרקן נאה, ובכלל אנשי חיל שיהיה להן לב אמיץ להציל עשוק מיד עושקו כענין שנאמר ויקם משה ויושיעו, ומה משה רבינו עניו אף כל דיין צריך להיות עניו, יראי אלהים כמשמעו, שונאי בצע אף ממון שלהם אינן נבהלין עליו, ולא רודפין לקבץ הממון, שכל מי שהוא נבהל להון חסר יבואנו, אנשי אמת שיהיו רודפין אחר הצדק מחמת עצמן בדעתן, אוהבין את האמת ושונאין את החמס ובורחין מכל מיני העול."

הרמב"ם למד לדין זה של הגמ' בסנהדרין שכדי למנות דיין צריך שיהא רוח הבריות נוחות הימנו מן הפסוק 'וידועים לשבטיכם' כלומר שאין ממנין דיין על הציבור אם אין רוח הבריות נוחה הימנו¹⁴⁴.

דין זה לכאורה בא לידי ביטוי אף בהליך המינוי של רב שאינו יכול להתמנות לרב ללא התייעצות עם הציבור וכמו שאמרו בתלמוד בבלי¹⁴⁵ "אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמליכים בצבור, שנאמר 'ראו קרא ה' בשם בצלאל'. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני

"ומשם שולחין ובודקין כל מי שהוא וחכם ושפוי וירא חטא ופרק טוב ורוח הבריות נוחה הימנו עושין אותו דיין בעירו משנעשה דיין בעירו מעלין ומושיבין אותו בחיל ומשם מעלין ומושיבין אותו בלשכת הגזית" ובירושלמי סנהדרין (פ"א הלכה ד') "ומשם שולחין בכל עיירות שבארץ ישראל וכל מי שהיו מוצאין אותו חכם עניו שפוי עין טובה נפש שפלה רוח נמוכה לב טוב יצר טוב חלק טוב היו מושיבין אותו בבית דין שבהר הבית ואחר כך בבית דין שבחיל ואחר כך בבית דין הגדול שבלשכת הגזית."

¹⁴⁴ בסמ"ג עשה צ"ח הובא בלחם משנה "ולא יהיו שונאים את הבריות שנאמר וידועים לשבטיכם שאהובים לכל" ¹⁴⁵ ברכות נ"ה. וראה עוד שם במהרש"א בחידושי אגדות על מה שאמרו שם שלושה דברים מקצרים שנותיו של אדם ואחד מהם המנהיג עצמו ברבנות וכתב שם המהרש"א "ובכמה דוכתי אמרינן דצריך הרב לנהוג ברבנות כהיה נהוג נשיאותך ברמה (כתובות קג:) ורב יודא גופיה מרא דשמעתתא א"ל לרב נחמן (קידושין ע.) שאסור לו לעשות מלאכה בפני ג'... ונראה לפי דקדוק הלשון שאמר המנהיג עצמו ברבנות ולא קאמר הנהיג רבנות דהוא לישנא משמע שקבלוהו עליהם דבההוא ודאי שרי לנהוג רבנות אבל המנהיג עצמו כו' היינו שאין אחרים מנהיגים אותו אבל מנהיג עצמו בשררה ורבנות היינו בע"כ אף על פי שאינו מרוצה להם.

הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן?" ומבואר שמינוי שררה על הציבור צריך להיעשות לאחר התייעצות עם הציבור.

החתם סופר בתשובה¹⁴⁶ על רב שמונה על ידי השלטון ללא שקבלוהו הציבור, מביא את דברי הגמ' הנ"ל ומוסיף "מעתה ישפוט אדם, אם בצלאל שהיה מלא בחכמה ובתבונה ובדעת, צוה עליהם הקדוש ברוך הוא ע"י שלוחו הנאמן מרע"ה. ולא רצה להכריחם להתמנות, שלא בשאלת פיהם ורצונם. ואיך יתמנה שום אדם בשום התמניות, מבלי שאלת פי ורצון רוב הקהל?"¹⁴⁷

וכן פסק בשולחן ערוך¹⁴⁸ "אפילו יחיד יכול לעכב ולומר איני רוצה שפלוגי יהיה חזן' וכתב שם במשנה ברורה 'הוא הדין בכל המינויים יכול למחות' וכתב שם המשנה ברורה שבזמן הזה אין לילך אחר היחיד שלא ירבה מחלוקות אלא הולכים אחר טובי העיר או הנבררים מן הקהל לדבר זה וכפי המנהג.

ונמצא שאין למנות רב ללא הסכמת הקהל ולא מי שאינו רצוי לקהל וסמכות הבחירה נתונה בידי טובי העיר או הועדה האחראית על כך.

אולם לאחר מינוי הרב הרי שהוא אחראי על כל ענייני הרוחניות שבעיר ואין לנבחר הציבור להתערב בעניינים אלו וכמו שכתב הרב עוזיאל בסוף תשובה הדנה בסמכות תקנות של נבחר ציבור¹⁴⁹ "עניני הקהלה שהם דתיים בטבעם ומהותם כגון: חנוך, כשרות, משפטים, ועבודת ה' בבתי הכנסת ובתי המדרש, מסורים רק לאלה שהם מומחים בהם ויודעים לעומקם והיקפם כלליהם ופרטיהם ממקורותיהם הראשונים ונאמנים להם, וכל תקנות הצבור בעניינים אלה צריכים הסכמת הרב דמתא ובית דינו שהם הם הנבחרים לכך על ידי הצבור".

למרות זאת אין לרב לתקן תקנות שלא יתקבלו על ידי הקהל וראוי לו להימלך בציבור ובנציגיו¹⁵⁰.

¹⁴⁶ שו"ת חתם סופר חלק ה' חו"מ סימו י"ט

¹⁴⁷ וכן כתב התשב"ץ בשו"ת חלק א' סימן קס"א.

דין זה שאין לכפות על הציבור מינוי של רב שלא מדעתם מצינו בתקנת הראשונים שעליהם חתומים רשב"ם ועוד מאה וחמישים רבנים שאין להתמנות לשררה כי אם על ידי רוב הקהל "ועוד גזרנו ונדינו והחרמנו בשמתא ובשם מיתה שלא יהא אדם רשאי ליטול שררה על חבירו לא ע"י מלך ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס ולכוף חבירו לא בדברי הבאי ולא בדברי שמים כי יש עושים עצמם פרושים ואפי' צנועים אינם אם לא שימנו אותם רוב הקהל מפני חשיבותם. והעובר על גזירתנו יהא באלה ובנידוי ובשמתא ומוחרם בשם מיתה ובשממה יהי' ויהיו כל ישראל מובדלי' ממנו חתומי' ואינם חתומי' ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם וחבריהם גדולים וקטנים פתו פת כותי' יינו יין נסך ספריו ספרי קוסמי' והשומר תקנותינו ינוחו ברכות על ראשו ועל תקנה זו חתומה שמואל ב"ר מאיר, יעקב ב"ר מאיר, אליעזר ב"ר נתן וק"ן רבנים."

¹⁴⁸ אורח חיים סימן נג

¹⁴⁹ שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן מא

¹⁵⁰ שו"ת משנה הלכות חלק י' סימן רסט "ומיהו לא אמנע מלציין מה שכתב רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל לבנו באגרת השני ז"ל במרעה השלום תנהלו הצאן ובנאות אהבה תרביצו העדר ועוד ראוי לכם להזהיר בנחת את הכל להניח את העסק מכל וכל ירא שמים ישוב וישקוד על ספר התורה שבכתב ושבע"פ כי הוא בית חיינו ובזה מעלתנו תגדל השומע ישמע והחדל יחדל שאי אפשר להוכיח לכוף כל ישראל להיות חסידים ובזה נהגו אבות העולם ליסר מזה חכמים גדולים אף כי למנוע מן ההגיון תלמידים המתחילים ללמוד וכו' ע"ש דבריו כי מתוקן

יש עוד להעיר כי זהירות יתרה נדרשת מן הרב שלא יושפע בפסיקותיו ההלכתיות על ידי רצון לרצות את הקהל או משום שתהא רוח הבריות נוחה הימנו ישנה דברים מאמיתה של תורה¹⁵¹. וכתב הים של שלמה¹⁵² שצריך למסור הנפש ולא לסלף דבר מדברי תורה.

ידע נוסף הנדרש מן הרב

במדרש תנאים¹⁵³ "רבי אומר הרי הוא אומ' (דניאל א פסוק ד') ויאמר המלך לאשפנז רב סריסיו להביא מבני ישראל מזרע המלוכה ומן הפרתמים: ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה וידעי דעת ומביני מדע ואשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך בבל והרי דברים קל וחומר ומה אם הברורים לשמש [לחה] סרוחה לא הוכשרו עד שהיה בהן כל המדות הללו הנבררין לשמש דעת עליונה על אחת כמה וכמה" מבואר במדרש שהברורים לשמש לפני ה' נדרש בהם קל וחומר ממשמשים לפני המלכים וצריכים שיהיו משכילים בכל חכמה ויודעי דעת ומביני מדע¹⁵⁴....

מן הדיינים היושבים בסנהדרין נדרש אף ידיעת שבעים לשון כמו שאמרו בבבלי סנהדרין (י"ז). "א"ר יוחנן אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בע' לשון שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן¹⁵⁵"

מדבש וש"י וכבר ראיתי לרבינו הגדול הריב"ש ז"ל שכתב לתלמידו אחד שראה אצל רבו הר"ן ז"ל שבכל זמן שרצה לתקן איזה תקנה לטובת הצבור אם התייעץ יחד עם ראשי הקהילה עלתה לו וקבלו התקנה ואם עשה מעצמו בלי הסכמת הצבור לא קבלוהו ולא עלתה לו וכעין זה כתב בשו"ת הרא"ש לענין ותן טל ומטר והרבה יש לדבר מזה כי הוא זה יסוד גדול להנהגת הצבור כדי שיתקבלו דבריו ובפרט לשנות מנהגים אפילו גרועים לזה צריך מתינות יתירה ועיון גדול קודם שיתקנו דבר כזה שהצבור לא נהגו כן"¹⁵¹ ראה באגרות משה אבן העזר חלק ב' סימן י"א בדבריו התקיפים כנגד אלו המעריבים השקפות חיצוניות אף בפסיקה לחומרא.

¹⁵² בבא קמא פרק ד' סימן ט' וז"ל "גם שמעין מהאי ברייתא דאסור לשנות דברי תורה, אף כי הסכנה. וחייב למסור עצמו עליה, דלפי חד שינוי דתו' (ד"ה קראו) שמלכות הרשעה גזרה עליהם. ולמה לא יראו חכמים שתעליל מלכות הרשעה עליהם. הלא לא תמצא דבר קשה כזה לומר בפני האומות שאנחנו פטורין מהיזיקן, והם חייבים. וכי לא היה ראוי לחוש ח"ו לכמה שמדות וחורבות דליפוק מיניה. בפרט מלכות הרשעה, שכל מחשבתם רק להתגולל ולהתנפל על שונאיו. וא"כ היה להם לשנות, או שניהם חייבים, או שניהם פטורין. אלא ש"מ שמחויבים אנו למסור על קידוש השם. ואם ח"ו ישנה הדין הוה ככופר בתורת משה."

וראה עוד בשו"ת תורה לשמה סימן שס"ד אחר שהביא כמה וכמה מקורות מהש"ס על היתר ואפנים לשקר ולשנות מפני דרכי שלום וכדו' כתב "הרי סדרתי לכם שלחן מלא כמה אופנים בענין השקר וגניבת דעת הנזכרים בדברי רז"ל להיתרם ואתם תדקדקו בכל דבר ודבר ותלמדו דבר מתוך דבר אך תשימו יראת ה' על פניכם לבלתי תעשו קולות חוץ מן השורה בדמיון דחוק"

¹⁵³ דברים פרק ט"ז פסוק י"ח

¹⁵⁴ ראה ויקרא רבה א' ט"ו "כל תלמיד חכם שאין בו דעת נבילה טובה הימנו"

¹⁵⁵ ושם בעמוד ב' לפי פירוש רש"י מבואר שלא צריכים שכל הסנהדרין ידעו שבעים לשון אלא מספיק שלושה שידעו שבעים לשון וכן משמע בירושלמי שקלים פרק ה' הלכה א'. (אמנם ברמב"ם פרק א' מסנהדרין הלכה ה' משמע שפרש הגמ' שם באופן אחר). במנחות ס"ה. משמע שכל הסנהדרין יודעים שבעים לשון ובתוס' שם ד"ה

וכתב הרמב"ם¹⁵⁶ "אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים מופלאין בחכמת התורה בעלי דעה מרובה ויודעין קצת משאר חכמות כגון רפואות וחשבון תקופות ומזלות וכו'" ובנושאי כלים תמהו איה מקורו, וכתב שם בהגהות הרמ"ך "לא ידעתי מאין הוציא זה ותימה הוא מה צורך לדיינין שידעו רפואות וחשבונות וחכמת המזלות וצ"ע" אמנם ייתכן שהרמב"ם למד כן מדברי ר' יוחנן שצריכים להיות המתמנים לסנהדרין בעלי חכמה והוא נצרך כדי להיות מוגדר בעל חכמה.

ובכתבי ר' זליקמן בינגא¹⁵⁷ מביא ששמע על מהר"י סגל ש'עדין מהדר אחר בעלי חכמה לסמוך לרבנות ומי שהנהגתם טובות ומסודר' ומצאנו דברים מפורשים לגבי כל תלמיד חכם שנדרש ממנו לידע ידע נוסף לבד מידיעתו בתורה.

בתלמוד בבלי¹⁵⁸ "ואמר רב יהודה אמר רב, תלמיד חכם צריך שילמוד ג' דברים: כתב, שחיטה, ומילה. ורב חנניא בר שלמיא משמיה דרב אמר: אף קשר של תפילין, וברכת חתנים, וציצית" וכתב שם המאירי "ת"ח אף על פי שהוא יודע עיקרי הדברים ואין מטכסיס שלו להשתדל בענינים מלאכותיים יש דברים שראוי לו לאמן ידיו בהם והם הכתיבה להיות חתימת ידו נאה לדין או לעדות והשחיטה והמילה וקשר של תפילין וציצית וכן ראוי לו להרגיל עצמו לברכת חתנים שידע נסח שלהם על פה וירגיל עצמו בהם שידע לאמרן בעריבות שדברים אלו אדם רץ בהם לתלמיד חכם **וכשאינו יודען הבריות מרננות אחריו ויש מפרשי' בכתב שילמד תקון השטרות הצריכות לבני אדם שהרבה יודעין את הדין שאינם בקיאים לעשות נוסח השטרות כראוי והלא גנאי הוא לו"**

ובים של שלמה¹⁵⁹ כתב שפשיטא שתלמיד חכם צריך לידע לחתום שמו אלא מה שאמרו שצריך לידע כתב הכוונה "אלא שיכול לכתוב שו"ת ופסקי דין ואף אגרת שלומים בצחות לשון נאה לת"ח.¹⁶⁰ לפי מהרש"ל נדרשת מתלמיד חכם ידיעה מקיפה בשפה וקתיבה בלשון נאה ומתוקנת.

ויודעים כתבו לחלק בין דיני נפשות לדיני ממונות. וברמב"ם פרק ב' הלכה ו' כתב 'וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה בעלי קומה בעלי מראה נבון לחש ושיהיו יודעים ברוב הלשונות כדי שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי התורגמן" וכתב בערוך השולחן חושן משפט סימן א' סעיף כ"ד 'אף על גב דבש"ס קאמר בשבעים לשון סבירא ליה דהכוונה בהלשונות המתהלכות במדינות אז'

¹⁵⁶ פרק ב' מהלכות סנהדרין הלכה א'

¹⁵⁷ נדפס בספר זכור לאברהם, תשנ"ט עמ' ר"ס

¹⁵⁸ חולין ט'.

¹⁵⁹ חולין פרק א' סימן ט"ו

¹⁶⁰ וראה עוד בדברי ביקורתו של המהרש"ל לרמ"א המובאים בשו"ת הרמ"א סימן ו' "ובאלף מחילות יותר היה למר לעיין בחכמת הדקדוק, כי כתבךד הם חומה פרוצה לרוב בנוכח ונסתר ונקבה וזכר ויחיד ורבים וכתב כמה פעמים מה שבקשני אדוני, הוא שני הפכים כאחד יחיד ורבים. כתבת הייתי יוכל לתרץ, מדבר בעדו וזולתו כאחד, וכן רבות. וכתבו תשובות הקדמונות כשתסתפק בשם מן השמות איך לכתוב בגט מלא או חסר או בסופו

על אף חשיבות דברים אלו הרי שיש לשים אל לב את אזהרתו של החתם סופר
על מקורות ידיעותיו של הרב ז"ל¹⁶¹

"ובהדי שותא אשר נקראתי ממעל"ת ונעתרתי לכם ופקודתכם שמרה רוחי אדבר
וירוח לי ונא אל תשליכו דברי אחרי גיו ח"ו איכה היתה כאלמנה קרי' נאמנה בלי
רב יושב על כסא ה' התקבצו והאספו אל עמק הברכה לחדש המלאכה מלאכת
ה' לקבל עליכם רב תופס ישיבה צדיק ונשגב במקום דברי התורה וגודר פרץ יהי'
מחכמי קהלתכם או מזולת רק שיקרא בשם רב מורה דרכי ה' לעם ה' ושלא יהי'
ח"ו מכותבי פלסתר ומקוראי' בספרי חצונים ומהלועזים בלעז כי אסור לקבל
תורה מפיהו וכמעמיד אשרה בהיכל ה' אך יהי' בקרבו קדוש והרמב"ם בסוף הל'
קה"ח כ' ז"ל הרי בארנו חשבוננו כל הדרכים שצריכים להם בידיעת הראי'
ובחקירת העדים כדי שיהי' הכל ידוע למבינים ולא יחסרו דרך מדרכי התורה ולא
ישוטטו לבקש אחריה בספרי' אחרים דרשו מעל ספר ה' וקראו א' מהנה לא
נעדרה עכ"ל התנצל הרמב"ם כי יען סוד העיבור שנמסר לסנהדרין נעלם ממנו
לגמרי כי הוא א' מג' שבועות שנשבענו שלא לגלות סוד העיבור כמבואר שלהי
מס' כתובות עד יבוא מהרה צדק במהרה בימינו ולקח הרמב"ם מספרי יונים וכ'
בהלכ' קה"ח אעפ"י שאינו אותו הנמסר לנו והתנצל שעשה זה כדי שלא יבואו עם
ה' אלה לשוטט לבקש חכמה בספרי זולתינו כ"א כל עסקיה' יהי' בספרי תורת ה'
וק"ו בן בנו של ק"ו שלא ימנו עליהם כ"א איש נאמן עוסק בתורה ומחזיק ישיבה

אל"ף או ה"א תוכל לסמוך על כתבים הראשונים של החכמים אפילו באגרת שלומים, ומוקמין אחזקתייהו
שדקדקו אחר האמת. ובמה שהשיב לו הרמ"א שם סימן ז' "ומכל מקום איני מתפאר במה שאין בי כי מימי לא
למדתי חכמת הדקדוק."

ובשו"ת חוות יאיר סימן קכ"ד בהורותו את סדר הלימוד הנכון כתב בתוך דבריו שאת עיקרי חכמת הדקדוק יש
לתלמיד חכם לידע אולם לא את פרטיהם ודקדוקיהם. ז"ל "ולמוד חכמת הדקדוק מיעוטו יפה ומוכרח לכל בר
דעת לדעת הכללי' הן בכיניים יחיד ורבים זכר ונקיבה עבר הוה ועתיד נוכח ונסתר מדבר בעדו ואותיות
המשמשות ומקומן אבל לבלות ימיו בבנייני' שונים שזכרו המדקדקי' כולו שלא לצורך לפי שאין זה פוגם מעלת
החכם אם איננו יודע דקדוק. וכן בנקודות דגש ורפה וכללותיהן מוטל על איש באשר הוא אדם ונפש חיה
כתרגומו לידע ואיך לא יבוש מי ששנה ולמד ולימד עד שהגיע להוראה יורה ידיו אם ישאלנו בסידור תפילה למה
נשתנו נקודות ווין ונשבחך ונפאריך במלאפום ונמליכך ונזכיר בשוא. גדולה וגבורה במלאפום. תהלה ותפארת
בשוא קדושה ומלכות במלאפום. וכן בוויין של אמת ויציב ויאלם ויסתגר כי לא ידע שקושי שני שו"אין רצופין גרמו
זה וכן אותיות בומ"ף שאחרי הו"ו. וכן בהה"ן החתי בפתח האמורי בחטף קמץ ולא ידע כי אותיות אחעה"ר
גרמו זה שישתנה פתח לקמץ באותיות אע"ר על הרוב ובה"ח לסגול. וכן בשינוי שאר אותיות השימוש
בנקודתיהן וכן בכללי דגש ורפי בג"ד כפ"ת. וכן בשוא"ן מ"ש במ דאל"כ ה"ז בור בברכו בציבור על הס"ת או
לפני התיבה ברכו בשוא נחה דצ"ל נעה כי באתה אחר תנועה גדולה. אמנם לידע כל סעיפים וסעיפי סעיפים
והיוצאים מן הכללים אין לבלות הזמן בהם כי ידיעתם רבית המבוכה ומעט התועלת ויש שפרשו על זה מ"ש
ריב"ז מנעו בניכם מן ההגיון"

ועיין עוד בהקדמת ר' יונה לאנדסופר לשו"ת מעיל צדקה.

¹⁶¹ שו"ת חתם סופר חלק ה - השמטות סימן קצז

ללמוד וללמד לשמור ולעשות כאשר עשו אבותיכם והם גדלו והצליחו וגם עשו
פרי קודש הילולים¹⁶²"

לעומת דברי החתם סופר, הרש"ר הירש במכתבו 'עצות לרב צעיר'¹⁶³ נוקט
בדרך מעט שונה ואינו רואה פסול ברב אשר למד חכמה במקומות אחרים, אלא
אדרבה הוא רואה בזה מעלה לפי ערך הדור וז"ל 'ואם שבר בת ציון תעלה על
לבך וראית כי אחת היא מחלתינו ובאחת תעלה ארוכותינו, היא עזיבתנו תורת
חכז"ל הצווחת ועומדת מימי קדם' יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ ואם אין תורה
אין דרך ארץ ואם אין דרך ארץ אין תורה ומאז מאסנו לשמוע דברי חכז"ל האלה
באמת דרך ארץ שלנו חסר יראת ה', ואנשי תורה יכשלו רגליהם במעגלי דרך
הארץ, והנה רק יגיעת שניהם משכחת עוון ויבור רוח הטומאה מבינינו, ופרידתם
השכיחה שניהם הדרך ארץ והתורה מבני דורנו, על כן תהי נא המכשלה הזאת
לנגד עיניך, והיית אתה לאות ולמופת בקרב עדתך אשר שניהם כאחד טובים¹⁶⁴
ויכון האיש הישראלי לשאת כתר התורה והדרך ארץ יחדיו על ראשו¹⁶⁵, ואנשי
השמאל ילמדו ממך ליקר התורה, ואנשי הימין ילמדו ממך ליקר דרך ארץ והיית
רופא נאמן לתחלואי בני עמך ותשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וחפץ
ה' בידך יצלח'

אם כן נמצא שצריכים להקפיד שיהיה הרב מקדש שם שמים בכל הליכותיו
ושיוכל לדבר דבריו בצורה נכונה ונעימה. כמו כן יש מעלה גדולה בהיות הרב

¹⁶² וראה עוד דבריו החריפים של בעל שו"ת מנחת יצחק בהקדמתו לחלק ג' כנגד אלו שרוב ידיעותיהם הם
ידיעות חיצוניות ואין תוכם כברם בעמלה של תורה וידיעת מצוותיה. וז"ל "כי לבי עלי דוי, בראותי כי בעוה"ר
ירדנו עוד פלאים, וכמו שכתב הנוב"י (תנינא ס' ק"ט) עוד בזמנו, דנגדע לעפר קרן התורה, דכל הגדולה,
שקורין אותם, גדולי זמננו, אינו מצד חכמת התורה, אבל מתגדלים בנמוסיות ובטבעיות ובידיעות ספרים
חיצונים, ואלה מתגדלים בריקוד, ואלה בזמר, ואינם יגיעים בתורה כלל, ומספחת הזה פשתה בדור, ולכן לא
תשים לב, למה שאומרים בשמם איזה הוראה עכ"ל, ומה נענה אבתרי', בדורותינו אלה, אשר ירדנו עוד עשר
מעלות אחורנית, והגרמא בנזקין, המה מרבנים המסמיכים, את הבאים לבקש סמיכת חכמים, בלא לחקור
ולדרוש על טוב מעשיהם, ולידע היטב. את תוכם וברם, אם המה באמת ראויים לאותו אצטלא, והנמשך מזה,
שנקראים בשם רבנים וחכמים, אותם הרחוקים מעמק ידיעות התורה, ושמירת מצוותיה, וכל תפארתם בחכמות
וידיעות אחרות, ומחליפים הד' אמות של הלכה, באלפים אמות של מדעות אחרות, ביציאת חוץ לתחומים שגבלו
לנו רבותינו ז"ל, ובכן מוטל עלינו, לגדור את הפרצה הזאת, ולהסיר את המכשלה הזאת מתחת ידינו, ולהגדיל
תורה ולהאדירה. על ידי מוסדות התורה האמיתיות. והשיבות, מבצרי התורה, אשר רק משם תצא אורה זו
תורת אמת, בכל תפוצות ישראל, ובזכות זה נזכה שישבו שופטנו כבראשונה, ויועצינו כבתחילה, ונזכה לחזות
לציון ברינה, בביאת גואל צדק במהרה בימינו אכי"ר."

¹⁶³ רבי שמשון רפאל הירש, משנתו ושיטתו, עמ' 337

¹⁶⁴ דברים חריפים כנגד זה כתב הגאון רבי אלחנן וסרמן בקובץ מאמרים ואגרות, עמ' צ"ב – צ"ג, "ובעיקר
הגדול הזה נשתבשו מאד במדינתם שהחשיבו לימודים חיצוניים כמו לימוד התורה. כסבורים היו כמו שצריך
ללמוד תורה לשמה כן צריך ללמוד לימודים חיצוניים לשמן, אפילו אינן צריכין לו לאומנותו. והראה שכן דעתם
שהרי דורשין מעצמן ולא מפני חוק השלטון מהרבנים שיהיו ד"ר לפילוסופיא... והתורה חוגרת שק שהכניסו
צרתה לביתה למען הרעימה... ראשית כל התיקונים צריך להיות במינוי הרבנים כי כולא גופא בטר רישא גריר.
תחת אשר עד עתה דרשו מהתלמידים להיות רבנים שילכו לאוניוורסיטט, עליהם לדרוש מהם מעתה שלא ילכו
לאוניוורסיטט, וכל המרבה בתורה ויר"ש משובח, ולא המרבה בפילוסופיא"

¹⁶⁵ מכאן חיזוק לדבריו של הרב יחיאל יעקב ווינברג כנגד אלו שפירשו את שיטתו של הרש"ר הירש כאילו אינה
אלא בדיעבד. " אבל פירוש זה הוא סילוף האמת ההיסטורית. האמת היא שרב הירש דרש בתום לבבו מזיגה
של תורה עם דרך ארץ במובן היותר רחב של מילה זו... הרב רש"ר הירש הניח איפוא אבן הפינה לאמת
העתיקה, כי יהדות ותרבות אינו יסודות וגורמים סותרים זה את זה אלא להיפך" ראה דבריו המובאים שם עמ'
190, ולפרקים, ירושלים תשס"ג, עמ' רי"ח ועוד שם.

חכם ובקי במקצת חכמות, אולם יש להיזהר שיהיה ירא שמיים, שיהיה ראשו ורובו נטוע בתורה ושלא יהיה מקור השפעתו מספרים חיצוניים.

גיל הרבנים

הגבלה נוספת מצינו בחז"ל ובפוסקים ויש להתבונן בה וזהו הגבלת הגיל של הרבנים.

בתלמוד בבלי¹⁶⁶ אמרו "אמר רבי אבהו אמר רב הונא אמר רב, מאי דכתיב: 'כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה?' כי רבים חללים הפילה - זה ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה, ועצומים כל הרוגיה - זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה ועד כמה? עד ארבעין שנים. איני? והא רבה אורי! בשוין." ומבואר שם לפי פירוש רש"י שהזמן בו נחשב אדם הגיע להוראה הוא גיל ארבעים. אולם בתוס' שם (ד"ה ועד כמה) כתבו שאין הכוונה לגיל ארבעים אלא לארבעים שנה מלימודו אצל רבו¹⁶⁷ ועל זה אמרו שם שדווקא אם יש מי שיודע להורות אבל באין מי שיודע להורות כמותו רשאי להורות קודם ארבעים שנה. וכן כתב ברמ"א¹⁶⁸ ואין לאדם להורות עד ארבעים שנה אם יש גדול ממנו בעיר, אף על פי שאינו רבו.¹⁶⁹ וכן כתבו גדולי רבני אשכנז שאין למנות לרב מי שהוא פחות מבן ארבעים¹⁷⁰.

¹⁶⁶ סוטה כ"ב.;; עבודה זרה י"ט:

¹⁶⁷ ועיי"ש במהרש"א שדחה ראייתו וכתב שהיינו גיל ארבעים.

¹⁶⁸ יורה דעה סימן רמ"ב סעיף ל"א

¹⁶⁹ ולכאורה יש להבין מה טעם בחושן משפט סימן ז' מפורש שיכול לדון מגיל י"ג או מגיל י"ח ואילו כאן אמרו גיל ארבעים ובתשובות שבות יעקב חלק א' סימן ק"מ כתב לחלק על פי דברי בעל העיטור בין הוראת איסור והיתר לבין לדון בדיני ממונות עי"ש. ולכאורה היה נראה ליישב שכאן לא איירי בהוראת איסור והיתר לחוד אלא למנותו עליהם לרב ובזה צריכים לגיל ארבעים וכעין מה שכתב השבות יעקב שם לחלק בין דיין יחידי שאין ראוי למנותו וצ"ע. ועיין ברכי יוסף חושן משפט סימן י'. ובשו"ת מהרשד"ם חושן משפט סימן א' כתב לחלק בין זמן התלמוד לזמן הזה שאין נוהג דין הגיע להוראה במ' שנה כיוון שאין אנו מורים אלא מתוך הספרים. וכן העלה בשו"ת הרדב"ז חלק ו' סימן ב' אלפים קמ"ז ועוד כתב לחלק בין אקראי ובין בקביעות וכתב שם שעיקר הטעם לגיל ארבעים הוא חשש טעות כמו בתלמיד שטעה במי בצעים וכטעם רשות מרבו וצ"ע. בשו"ת תורת חיים (מהרח"ש) חלק ג' סימן צ"ג הביא לדברי המהרשד"ם וכתב שאין ללמוד מזה לענין סומא בזמן הזה כי דין הגיע להוראה בארבעים הוא משום דעתו מיושבת עי"ש. וע"ע שו"ת אבקת רוכל סימן ר' - ר"א שכתב שכל הראוי להוראה יכול להורות ואין צריך להגיע לארבעים שנה. ובשו"ת המב"ט חלק א' סימן קנ"ז כתב לחזק הדבר שלא ידון מי שלא הגיע לשנות הוראה. וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי חלק ב' חושן משפט סימן א' שהאריך בזה ובשו"ת יביע אומר חלק ד' חושן משפט סימן א' לגבי הדפסת ספרי הלכה קודם גיל ארבעים.

¹⁷⁰ הלכות ומנהגי מהר"ש, ירושלים תשנ"ז, עמ' ר' סימן י"ג. רבינו זליקמן בינגא בשם מהר"ר אנשל, דיני סמיכה, נדפס בספר זכור לאברהם, תשנ"ט, עמ' רסא. בתקנות מדינת מעהרין סימן קס"א כתוב שרב המסדר גיטין וחליצה יהיה מעל גיל שלושים. בשו"ת שמש צדקה חושן משפט סימן א' גם האריך לצדד שאין להורות קודם ארבעים.

ויש לברר עוד האם יש הגבלת גיל למעלה שמעבר לגיל מסוים אין לאדם להתמנות לרב על הציבור.

בהלכות סנהדרין¹⁷¹ מצינו ברמב"ם שכתב 'אין מעמידין בכל סנהדרין לא זקן מופלג בשנים ולא סריס מפני שיש בהן אכזריות' וכתב רש"י¹⁷² "שכבר שכח צער גידול בנים ואינו רחמני"¹⁷³ והרשב"א בתשובותיו¹⁷⁴ כתב מטעם זה שלא רק שאין מעמידין וממנין אותו כשהוא זקן אלא אף לאחר שנתמנה והזקין אין מושיבין אותו בסנהדרין¹⁷⁵. ודין זה הוא מעכב בסנהדרין אבל אינו נוהג אלא בדיני נפשות אבל לדיני ממונות אין מניעה למנות זקן מופלג בשנים.

עוד מצינו ברבותינו האחרונים שהקפידו שאין למנות רב אדם שאינו נשוי¹⁷⁶. אמנם לא מצינו לזה מקור בדברי הגמרא והפוסקים הקדמונים וייתכן שיש לדמותו לשליח ציבור שלכתחילה הקפידו לא למנות רווק¹⁷⁷ וכן לדין של מלמד תינוקות שאסרו לרווק ללמד משום ייחוד¹⁷⁸ ועיין בהערה¹⁷⁹.

סיכום

¹⁷¹ פרק ב' הלכה ג'

¹⁷² סנהדרין ל"ו: ד"ה זקן

¹⁷³ בספר הבתים לרבנו דוד הכוכבי כתב טעם אחר לדין שאין ממנין זקן מופלג "כי כבר חלשו כוחותיהם ושכלם' וכיוצא בזה כתב על סריסים 'גם כן חסרים בשכלם ומידותיהם' עי"ש ולכאורה לפי זה הוא הדין לענין ממונות וכמו כן ברבנות אין למנות זקן מופלג וכן יש להגביל גיל הרבנים הממונים.

¹⁷⁴ שו"ת הרשב"א חלק ו' סימן קצ"א

¹⁷⁵ ובשו"ת שבות יעקב חלק א' סימן כ"ט הביא ראיות לשיטת הרשב"א וקילסו בשו"ת חתם סופר יורה דעה סוף סימן ז'.

¹⁷⁶ ראה מכתבי רבי עקיבא אייגר, תשכ"ט. ובשו"ת שבט הלוי חלק ח' סימן קס"ח

וראה בתקנת מדינת מעהרין סימן קכ"ו שאין למנות ר"מ כי אם אחר כלות חמשה עשר שנים מיום חתונתו. ושם בסימן קמ"ג לגבי סמיכה למורנו 'אפילו רך בשנים רק שיהיה חמש שנים אחר הנישואין שלו'

¹⁷⁷ טור שולחן ערוך אורח חיים סימן נ"ג סעיף ד' ועוד מקורות רבים בשו"ת יחיה דעת אורח חיים סימן נ"ב

¹⁷⁸ ראה קידושין פ"ב. ועיין שו"ת ציץ אליעזר חלק ו' סימן מ' שאיסור זה דווקא ברווק ולא במי שכבר נשא פעם.

¹⁷⁹ עיין בשו"ת שרידי אש חלק ב' סימן א' בדין מינוי שוחט ובודק רווק, שכתב שתלוי במנהג המקומות ובאשכנז אין נוהגים כן וכתב שם שקודם שמצא אדם משרה מפרנסת אין רגילות לישא אשה ומשמע שם שאין קפידא במינוי רב רווק.

בסקירה זו בחינת מועט המחזיק את המרובה, ראינו מעט מרוחב היריעה העצום המתגלה בדברי התורה הקדושה, בדברי חכמינו ובדברי רבותינו הפוסקים, על חשיבות תפקידו של הרב ומשמעותו הרבה לכלל חיי הציבור הן בדאגה לגופם וטובתם והן בדאגה לרוחם ונשמתם.

כמו כן ראינו את התנאים הנדרשים מן הרב כדי לשרת באמונה את קהלו, את גודל האחריות המוטלת על כתפיו לעוררם, לחזקם ולהיות להם לאב ולאם. פרטי ההלכות רבים הם ונדרשים ללימוד בפני עצמם, אולם די במה שנכתב כאן כדי לקרוא לחיזוק מעמדם של הרבנים בעיני קהלם ובעיני הרשויות השונות. רבני ישראל זקוקים לכוחות מסייעים כדי שיוכלו להגשים את המצופה מהם בכל תחום.

תקוותנו שדברים אלו יתרמו ולו במעט להרמת קרן התורה ועם ישראל בארץ ישראל.